

Cremation, Mausoleum & Metal Caskets:
What are the Rules of Jewish Burial and Why?

Rabbi Efrem Goldberg
Boca Raton Synagogue

28 All these are the twelve tribes of Israel, and this is it that their father spoke unto them and blessed them; every one according to his blessing he blessed them. 29 And he charged them, and said unto them: 'I am to be gathered unto my people; bury me with my fathers in the cave that is in the field of Ephron the Hittite, 30 in the cave that is in the field of Machpelah, which is before Mamre, in the land of Canaan, which Abraham bought with the field from Ephron the Hittite for a possession of a burying-place. 31 There they buried Abraham and Sarah his wife; there they buried Isaac and Rebekah his wife; and there I buried Leah. 32 The field and the cave that is therein, which was purchased from the children of Heth.' 33 And when Jacob made an end of charging his sons, he gathered up his feet into the bed, and expired, and was gathered unto his people.

כ"ב בְּנִימִין וְאֵב יִטְרֵף בְּבִקְרָא יֹאכֵל עַד וְלַעֲרֵב יַחְלֵק שְׁלָל: כָּל-אֵלֶּה שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנַיִם עָשָׂר וְזֹאת אֲשֶׁר-דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כִּסְּ כַּבְּרֹתוֹ בְּרֵךְ אֹתָם: וַיִּצְו אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאסֵף אֶל-עַמִּי קִבְּרוּ לִי אֶתִי אֶל-אֲבֹתַי אֶל-הַמְּעָרָה אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה עֶפְרָיִם הַחֲתִי: בַּמְּעָרָה אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה הַמְּכַפְלָה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי-מַמְרֵא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אֲבֹרָהֶם לֵאמֹר אֶת-הַשָּׂדֶה מֵאֵת עֶפְרָיִם הַחֲתִי לְאַחֲזֹת-קִבְּרֵי: שְׁמָה קִבְּרוּ אֶת-אֲבֹרָהֶם וְאֵת שְׂרָה אֲשֶׁתוֹ שְׁמָה קִבְּרוּ אֶת-יִצְחָק וְאֵת רִבְקָה אֲשֶׁתוֹ וְשְׁמָה קִבְּרֵתִי אֶת-לֵוָּה לֵאמֹר: מִקְנָה הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר-בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי-חֲתָנִי: וַיְכַל יַעֲקֹב לְצַוֹת אֶת-בְּנָיו וַיֹּאסֵף רְגְלָיו אֶל-הַמַּטָּה וַיִּגְעַע וַיֹּאסֵף אֶל-עַמּוּיָו: וַיִּפֹּל יוֹסֵף עַל-בֶּטֶן אָבִיו וַיִּבֶךְ עָלָיו וַיִּשְׁק-לוֹ: וַיִּצְו יוֹסֵף אֶת-עַבְדָּיו אֶת-הַרְפָּאִים לְחַנֹּט

העמק דבר

ונקראת ג"כ "שדה המכפלה"²⁴² (ג), נקראת—להיות לנחת רוח לנפש אחר מותה, ואמר ג"כ "מערת המכפלה"²⁴³. משמעות "מכפלה"²⁴⁴ בכלל — ששם קיפלו קדושת האבות, שהיו כמו פשוטים בחיים וכשמתו קיפלום ונגנזו שמה, כמו ספר תורה כל זמן שכשר ומשתמשים בו הוא מופשט, וכשנפסל קופלין אותו וגונזין. כך האבות, כל זמן שהיו חיים היו כמו ספר תורה, שלמדים מהם מכל הילוך שלהם ומכל דיבור איזה ענין מרוב קדושתם, והיתה קדושתם מתפשטת בעולם, וכשמתו נגנזו במקום מיוחד. וכל מי שהוא מופשט ביותר בחייו יש לצמצם ולקפל יותר במותו. משום הכי אברהם שהיה ראש שבאבות האדם הגדול בענקים, כתיב ביה "אל מערת המכפלה" — נצטמצמה קדושתו במערה עצמה. ובשרה ויעקב כתיב "שדה המכפלה"²⁴⁵. והנה נתן יעקב אבינו סימנים על זה המקום²⁴⁶, והוא פלא, וכי לא ידעו מה היא מערת המכפלה, ומכל שכן כשאמר "אל אבותי", והרי ידעו בטוב מקום קבורת אברהם ויצחק²⁴⁷. אלא למדם דעת בזה מדוע הוא מקפיד דוקא על קבורה זו, כדי ללמדנו לדורות הבאים על מה ההקפד חל

2. Netziv
R' Naftali Tzvi
Yehuda Berlin
Ha'amek Davar

ושמה קברתי את לאה: עוד טעם²⁵⁰, דגם זה נחת רוח להמת להיות עם אותו ששמשו בחייו, וכדאיתא בפרק הנושא (כתובות קג,א) שאמר רבי, מי ששמשוני בחיי ישמשוני במותי, עיי"ש²⁵¹.

3. Mishna
Sanhedrin 46a

The Mishnah returns to its previous topic – the idea that a transgression is committed if the court allows a convict's corpse to remain unburied overnight:

אֵלֵּא כָּל הַמְּלִין אֶת מֵתוֹ – ולא זו בלבד אָמְרוּ – **Not only did [the Sages] say this** in reference to the corpse of a convict, **but anyone who leaves his deceased relative unburied overnight transgresses a negative commandment.**^[34] – הֲלִינְהוּ לְכַבּוֹדוֹ – However, if one left [the corpse] overnight for the sake of his honor,^[35] – **in order to bring a casket or shrouds for [the body],** – אֵינוֹ עוֹבֵר עָלָיו – in this case he does not transgress any prohibition.^[36]

The Mishnah proceeds to discuss the burial procedure for an executed convict:

אֵלֵּא שְׁתֵּי בָתֵּי – ולא היו קוֹבְרִין אוֹתוֹ בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתָיו – **They did not bury [the convict] in his ancestral gravesite.** – אַחַת לְהַרְגִּין – **Rather, there were two cemeteries set aside for the use of the court;** – וְאַחַת לְנִסְקְלִין וְלְנִשְׂרָפִין – **and one for those who were stoned or burned.** The convict, then, was buried alongside those executed in a manner similar to himself. – נִתְעַבֵּל הַבָּשָׂר – **Later, when the flesh of the corpse had decomposed,** – מְלַקְטִין אֶת הָעֲצָמוֹת – **they would gather the bones** – וְקוֹבְרִין אוֹתָן בְּמִקְוָמָן – **and bury them in their proper place; i.e. in the convict's ancestral plot.**^[37]

The Mishnah continues:

NOT ONLY DID [THE SAGES] SAY THIS, etc. – ולא זו בלבד כִּי
אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשׁוֹם רַבִּי שְׁמוּעוֹן בֶּן יוֹחִי – **Rav Yochanan said in the name of R' Shimon ben Yochai:** מִנֵּין לְמִלִּין אֶת מֵתוֹ שְׁעוֹבֵר עָלָיו – **From where in Scripture is it derived that one who leaves his deceased relative unburied overnight transgresses a negative commandment?** – תְּלַמּוֹד לֹמֵר „כִּי־קָבֹר תִּקְבְּרֵנּוּ” – **For Scripture states: Rather, you shall surely bury him.**^[21] – מִכָּאן לְמִלִּין אֶת מֵתוֹ שְׁעוֹבֵר בְּלֵא תַעֲשֶׂה – **From here we learn that one who leaves his deceased relative overnight transgresses a negative commandment.**^[22]

The Gemara cites a different version of Rav Yochanan's statement:

אֵיכָּא דְאָמְרֵי – **There are those who report R' Yochanan's statement this way:** – אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשׁוֹם רַבִּי שְׁמוּעוֹן בֶּן יוֹחִי – **Rav Yochanan said in the name of R' Shimon ben Yochai:** – **Where in the Torah do we find an allusion to the idea of burial?** – רַמְּזוֹ לְקַבּוּרָה מִן הַתּוֹרָה מִנֵּין תְּלַמּוֹד לֹמֵר „כִּי־קָבֹר” – **Scripture states: Rather, you shall surely bury**

him. – **From here we have an allusion to the idea of burial in the Torah.**^[23]

The Gemara records an incident pertaining to the above discussion:

– אָמַר לִיהָ שְׁבוּר מְלֻכָּא לְרַב חָמָא – **King Shapur**^[24] once said to Rav Chama: – **From where in Scripture do we see a requirement of burial?** – אִישְׁתִּיק וְלֹא אָמַר לִיהָ וְלֹא מִיָּדֵי – **[Rav Chama] remained silent and did not tell him anything in reply.** – אָמַר רַב אַחָא בַר יַעֲקֹב – **Subsequently, Rav Acha bar Yaakov said:** – **The world has been delivered into the hands of fools,** „כִּי־קָבֹר” – **for [Rav Chama] should have said: The source for burial is the Scriptural phrase rather, you shall bury.**^[25]

The Gemara shows why Rav Chama did not cite this verse: – דְּלִיָּעָבֵד לִיהָ אָרוֹן – **This, it could be argued, mandates only that a coffin be made for the corpse; it does not necessarily show that the corpse must be buried in the earth.**

The Gemara questions:

– „תִּקְבְּרֵנּוּ” – **Then Rav Chama should have cited the next word in the verse, you shall bury him.** The repetition of the command would indicate that a further stage of burial – interment in the ground – must also be carried out. – ? –

The Gemara replies:

4. Gemara Sanhedrin 46-

– לא משמע ליה – **[King Shapur] would not have accepted this type of exposition.**^[26]

The Gemara suggests another possible source: – וְנִיקְמָא מְדֵאִיקְבוּר צְדִיקַי – **Then [Rav Chama] should have said: A requirement to bury the dead is evident from verses which record that various righteous people were buried.**^[27] – ? –

The Gemara shows that this, too, is not a compelling proof: – מְנַהֲגָא בְּעֻלְמָא – **One could argue that it was simply the prevailing custom to perform burial; a requirement to bury has not been demonstrated.**

Yet another source is suggested: – מְדִקְבְּרִיהָ הַקְרוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה – **But Rav Chama could still have proven it from the fact that the Holy One, Blessed is He, buried Moses.** Seemingly, this demonstrates that burial is a fulfillment of God's will. – ? –

The Gemara replies: – דְּלֵא לִישְׁתַּנִּי מִמְּנַהֲגָא – **It could be argued that God buried Moses simply so that the treatment of his corpse not depart from the generally accepted custom.**^[28] Thus, we still cannot prove that burial is imperative.

The Gemara makes further attempts to establish a Scriptural source for a burial requirement:

„וְסִפְדוּ לוֹ כָּל-יִשְׂרָאֵל,, – Come, learn a proof to this: *תא שמע* – *Come, learn a proof to this: And all Israel will eulogize him and bury him.*^[29] This indicates that Scripture considers it fitting for a corpse to be buried.

The proof is rejected:

„הלא לישתני ממנהגא – Perhaps God ordained burial for Aviyah simply so that the treatment of his corpse **not depart from the general custom**. There is no proof, however, that burial is an actual requirement.

One more possible source is suggested:

„לא וספדו ולא וקברו לרמן על-פני האדמה יהיו,, – Concerning the wicked population of the town of Anasos,^[30] the verse states: *They shall die grievous deaths; they shall not be eulogized nor shall they be buried; they shall be as dung upon the face of the earth.*^[31] Since this verse characterizes lack of burial as a curse, it would appear that, in general, God sanctions the practice of burial.

The Gemara responds:

„דלוישתנו ממנהגא – The curse was that their corpses **will be treated differently from the general custom**. There is no indication, however, that burial is an actual requirement.

The Gemara seeks the rationale for the institution of burial:

„איבעיא להו – They raised the following question: **קבורה משום** – **Is burial practiced because it avoids disgrace** to the deceased and his family,^[32] **או משום כפרה הוא** – **or is it practiced because it gains atonement for the deceased?**^[33]

The Gemara explains the relevance of its inquiry:

„למאי נפקא מינה – What practical difference does it make? – **דאמר לא בעינא דליקברוה ליהוא גברא** – **A practical consequence emerges in the case of one who declares that after he dies, he does not wish his corpse to be buried.**^[34] **אי אמרת משום בוינא**

„וא – If you say burial is performed because of disgrace, **לא** – **it is not in [this person's] power** to refuse burial and thereby disgrace his family. **ואי אמרת משום כפרה הוא** – **But if you say that burial is performed because of atonement, הא** – **[this person] has clearly stated, “I do not desire atonement,”** and there is thus no reason to bury him.^[35]

„מאי – What, then, is the answer?^[36]

The Gemara inquires:

„Why was all this necessary? Why could the convict not simply be buried in his family's gravesite?

The Gemara replies:

„Because we have a general rule that **we do not bury a wicked person next to a righteous one.**

The Gemara cites the source for this principle:

„For R' Acha bar Chanina said: **מנן** – **From where in Scripture do we see that we do not bury a wicked person next to a righteous one?** – **ואי אמרת משום כפרה הוא** – **For it is written: „ויהי הם קברים איש** – **And it happened, as they were burying a man, ויהנה ראו את־הגדוד וישליכו את־האיש בקבר** – **and they threw the man into the grave of Elisha... and [as soon as] the man touched the bones of Elisha, he returned to life and stood on his feet.**^[38] This shows that God does not wish evildoers [such as the man who was being buried] to be interred next to righteous persons [such as Elisha].

The Gemara questions whether this interpretation of the incident is compelling:

„Rav Pappa said to him:^[39] **אמר ליה רב פפא** – **But perhaps the man was resurrected merely to fulfill the request that Elisha made of Elijah, let now a double portion of your spirit rest upon me.**^[40]

Part of Elisha's request was that he be empowered to resurrect twice as many people as Elijah did. – ? –

The Gemara retorts:

„אמר ליה – He said to [Rav Pappa]: **אי הכי** – **If so, היינו** – **what is the meaning of that which a Baraisa taught concerning this incident?** – **על רגליו עמד ולביתו לא הלה** – **[THE MAN] whose body touched Elisha's bones STOOD ON HIS FEET, BUT HE DID NOT live long enough TO RETURN TO HIS HOME.** Now, if he was brought to life to fulfill Elisha's request, why did he die again just moments later?^[21] We see, then, that our initial interpretation was correct.

The Gemara continues:

„אבל – But as for the verse *let now a double portion [of your spirit] rest upon me*, **היכי משפחה לה דאחייא** – **where do we find that [Elisha] indeed resurrected a second person?** How was this part of the promise to Elisha ultimately fulfilled?

The Gemara responds:

„R' Yochanan said to him:^[22] **אמר ליה רבי יוחנן** – **We find that [Elisha] healed Naaman's tzaraas,**^[23] **שהיא שקולה כמות** – **as it is written: „אל־נא תהי כמות** – **Let her not be like a corpse.**^[24]

The Gemara has now explained that the executed convict is not buried in his ancestral plot due to the principle that we do not bury a wicked person next to a righteous one. It now proceeds to explain why the court maintained two separate cemeteries for those put to death by different methods of execution:

„And just as we do not bury a wicked person next to a righteous one, **וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק** – **so too, we do not bury a severely wicked person next to someone who is, relatively speaking, only nominally wicked.** We thus bury those who were stoned or burned separately from those who were beheaded or strangled.^[25]

The Gemara asks:

„But let us then institute **four** separate cemeteries, one for each type of capital punishment.^[26] Why does the Mishnah state that there were only two?

The Gemara answers:

„It is an orally received teaching from Moses at Sinai that there were to be only **two** such cemeteries used by the courts.

5. Eretz Ha'Tzvi
Rav Herschel Schachter

המסורת להשי"ת, וכדברי התניא (בפרק ט"ו).
וכדברי הרמב"ם (בסוף פ"ב מהל' גירושין)
בביאור ענין כופין אותו עד שיאמר רוצה אני,
שה"אני" האמיתי שלו בודאי רוצה להתקרב
להשי"ת ולעשות מצוותיו, וכו', והדברים
ידועים, והרצון הפנימי הזה להתרחק מן
העבירות ולעשות את כל המצוות נהווה בנפשו
של הולד עי"ז שמלמדין אותו כל התורה כולה.⁴
[עכת"ד]

(3) ואשר על כן ליכא איסור הלנת המת במתי
עכו"ם, דלא נצטוינו עליהם במצות קבורה, אכן
ערמב"ן (על התורה לפ' כי תצא, דברים כא, כב)
דבא"י יש חובת קבורה אף על מתי עכו"ם, מכח קרא
דכתיב ולא תטמא את אדמתך וכו'. ולפי"ז צ"ע
בתלמידים הלומדים רפואה בא"י, היאך מלינים מתי
עכו"ם, ומבטלים עשה זו, ועי' מזה בדברי הפוסקים.

ד. גוף ישראל — תשמישי קדושה

ועל דרך זה הי' נראה לבאר ההבדל שבין
גוף הישראלי לגוף הנכרי, דליכא מצות קבורה
אלא בישראלים ולא בנכרים³ — דגוף הנכרי
דינו כתשמישי מצוה, שאף אם בחייו עסק בגופו
בו מצוות ב"ג, מכ"מ לאחר זמן מצותן —
נזרקים. משא"כ גוף הישראלי דינו כתשמישי
קדושה, ולכך אפילו לאחר מותו, אשר אז אין
גופו ראוי עוד לעשות בו מצוות, מכ"מ דינו
להיגנו, וזהו היסוד למצות קבורה במת ישראל.
וצריך להבין הבדל זה שביניהם, דכמו שהישראל
חייב בתרי"ג מצוות, כמו"כ הנכרי חייב בו'
מצוות, ומ"ט מחלקינן ביניהם לדון את גוף
הנכרי רק כתשמישי מצוה, ואת גוף הישראלי
כתשמישי קדושה.

ועפ"י יסוד דברינו הקודמים הי' נראה לומר
בביאור הבדל זה, דדוקא גוף הישראלי, מפני
שלמד תורה, יש בו חלות שם של תשמישי
קדושה. אך גוף הנכרי, אף שעסק בקיום ז'
מצוותיו, מכ"מ לא עסק בתורה, ואין לו אלא
חלות שם של תשמישי מצוה. ואפילו בישראל
שהוא עם הארץ, ולא עסק בתורה כלל כל ימיו,
מכ"מ קיי"ל [ספ"ג דנדה] דבזמן שהולד במעי
אמו, מלמדין אותו כל התורה כולה. ואף דאיתא
התם, דכיון שבא לאויר העולם, בא מלאך וסטרו
על פיו, ומשכחו כל התורה כולה, אין הכוונה
דמעתי שנולד, לא נשאר כל רושם ממה שלמד
מקודם, דא"כ מ"ט למדוהו מתחילה כל התורה
כולה, אם יודעים שלבסוף ישכיחוהו ממנו, ולא
ישאר כלום מלימוד זה. אלא דאי מן ההכרח
לומר [כן שמעתי בביאור ענין זה ממו"ר
הגריד"ס, שליט"א] דמה שמשכיחין ממנו
ידיעותיו בתורה, הכל הוא לתועלת הולד
ולטובתו, בכדי שיוכל להיות עמל ויגע בתורה
בחייו, ואפילו לא היו משכיחין הימנו ידיעותיו
בתורה, מסתמא בין כה וכה הי' שוכח מאליו,
דכל תורה שהאדם לומד בלי יגיעה ועמל, אין לו
קיום, דבן לילה היה ובן לילה אבד הימנו. ומה
שמלמדין אותו לכתחילה, בודאי נשאר רישומו
ניכר מזה אפילו לאחר שסוטרין אותו על פיו
להשכיחו, דמאותו הלימוד הוא שנוצר ונתהווה
בנפשו של כל אדם מישראל האהבה הטבעית

6. Ramban
Torat Ha'Adom
Sha'ar HaKevura

תשוב 17, ע"כ. ירושלמי 18, בצוואתו דרבי: אל תרבו עלי מאד 19 תכריכין, תהא ארוני נקובה לארץ 20. פי' שיטלו דף התחתון שבארון וישכיבוהו על הארץ, שקבורת קרקע מצוה ולא תימא משום חביבותא דארץ ישראל אלא אפילו בחוצה לארץ, דכתיב ואל עפר תשוב. ירושלמי 21: בראשונה היו קוברין אותו במהמורין, נתעכל הבשר היו מלקטין את העצמות וקוברין אותו בארונם 22. אותו היום היה מתאבל, למחר היה שמח, לומר שנינתו עצמות אביו מן הדין 23.

בנגמר הדין 24: א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי רמו לקבורה מן התורה מנין ת"ל כי קבור תקברנו 24, מכאן רמו לקבורה מן התורה. פי' קבורה בקרקע קאמר, ולהאי לישנא 25 מלין את מתו ממש דעובר בלא תעשה דגמר מתלוי גופא, וריבויא דתקברנו לגניית קרקע, והתם תנן: א"ל שבור מלכא לרב חמא, קבורה מדאורייתא מנא לכו 26, אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי, אמר רב חמא בר יעקב איתמסר עלמא בידא דטפשיאי איבעיא ליה למימר כי קבור, ודחינן: דעביד ליה ארון 27, לימא ליה תקברנו, לא משמע ליה לשבור מלכא, אלמא ארון לאו קבורה הוא, נמצינו למדין שהעושה ארון למת ומניחו בבית הקברות אינה קבורה, ובכלל מלין מתו הוא ועובר עליו, ואם עשה ארון וקברו בקרקע אינו עובר עליו, אע"פ כן יפה היה לקברו בארץ, דקבורת ארץ ממש מצוה, כצוואתו דרבי 28, ואפילו בח"ל, ומה שנהגו חכמי ישראל בגמרא בארזנות, לאחר עיכול הבשר הוה כדאמרינן בירושלמי, או שהיו נוקבין ארון לארץ.

איבעיא להו 29 קבורה משום כיווני 30 הוא או משום כפרה הוא, למאי נפקא מינה דאמר לא תקברוהו להאי גברא, אי אמרת משום כיווני הוא לאו כל כמיניה 31, ואי אמרת משום כפרה הוא הא קאמר לא בעינא כפרה 32, ולא איפשטא, הילכך קוברין אותו דספק איסורא הוא, אפילו בעו יורשין נמי דלא ליקברוהו מוציאין מהו בעל כרחן, ואפילו במת בעלמא דלית ליה קוברין וקאמר דלא תקברוהו אין שומעין לו דביונא דכולא חיי קאמרינן, ולא משום בני משפחה בלחוד, ועוד דפגם משפחה נמי, דהתם אמרינן 33: ניחא ליה מאי, דילמא לא ניחא להו לבני משפחה, ניחא להו לבני משפחה מאי, אי אפשר דליכא חד בסוף העולם 34 דלא ניחא ליה, והכא נמי דכוותא הלכך קוברין אותו.

על כונו, בסוף שם: (יחוא) ועל כונו. 16 וזה, בסוף: ומה. 17 בראשית נ, יט. 18 ירושלמי כ"א"ט ט, ג. 19 סוף, ליתא שם. 20 לארץ, שם: בארץ. 21 ירושלמי מועד קטן א, ה. 22 בארונם, שם: כרויים. — היינו בארזנות העשויים מארזים (ק"בן העדה). 23 סנהדרין סו, ב. 24 דברים כא, כג. 25 מנא לכו, שם: כונו. 26 סנהדרין סו, ב.

ס פ ר מצוות עשה המצוות

7. Rambam
Sefer Ha'Mitzvos

והמצוה הרלי"א היא שצונו לקבור הרוגי בית דין ביום שיהרגו והוא אמרו יתעלה (ע"ז) כי קבור תקברנו ביום ההוא, ולשון ספרי כי קבור תקברנו מצות עשה, והוא הדין בשאר המתים. כלומר שייקבר כל מת מישראל ביום מותו, ולכן ייקרא (מיר רפ"ז ופ"ט מ"ג וס"י) המת שאין מי שיתעסק בקבורתו מת מצוה כלומר המת שמצוה על כל אדם לקברו לאמרו יתעלה קבור תקברנו, וכבר התבאר משפטי מצוה זו בפרק ששי מסנהדרין (טו-טז):

תקלו. לקברו בו ביום וכן פלג המתים לקבר מי שנחלה ביום ההוא, שנאמר, כי קבור תקברנו ביום ההוא וגומר, ולשון ספרי: "כי קבור תקברנו ביום ההוא" — מצנת צשה, מדיני המצנת, מה שאמרו זכרונם לברכה, שאין מצנה זו בנחלה לקבר, אלא אף פלג הרוגי בית דין — מצנה לקברם ביום הריגתם; גם בקלל המצנה, לקבר פלגמת מישראל ביום מותו;

8. Sefer Ha'Chinuch

מירמס ופטיין (ס) ויקרא דכנח
הוא: ומ"ש אבל אם צוה שלא
יקבר אין שומעין לו גם זה
סס (מו): נעיל ולא איפטיעל וכתב
הרמב"ן (ין קריס) הילכך קוצרין
איתו דפקח אקורל הוא אפילו עו
יורסיס נמי דלא ליקצרו מוילסיס
מסס בעל כרסס ואפילו נמח בעלמל

א ההספד כבוד המת הוא. לפיכך כופין את היורשין ליתן שכר המקוננים והמקוננות וסופדין אותו. ואם צוה אל תספרוהו אין סופדין אותו. אבל אם צוה שלא יקבר אין שומעין לו, שהקבורה [6] מצוה שני כי קבור תקברנו: ב כל

דלית ליה קוננים ואמר אל תקברוני חן שומעין לו דביונעל דכלשו מיי קל אמרין ולא משום בני משפחה נלפוד. וכ"ל רבנו צפ"ח מהלכות זכייס (הכיר) שאקור להקינו בלא קבורה: ומ"ש רבנו שהקבורה מ"ע שני כי קבור תקברנו גם זה כפרק נגמר סדין (ס):

9. Rambam
Hilchos Aveil 12:1

10. Rambam
Hilchos Aveil 14:1

שופטים הלכות אבל פי"ד

רדב"ז

פי"ד א מצות עשה של דבריהם וכי. הכי מן כריס פלה דגמילוס חסדים חן לו שוכר. זכריס כרכוס (י) אמרין אמרל דהספדל דלויי, והמשמש חפן וכלה זכס למורס שנחה כה קולוס. ועיקר גדול כפורס דעקן סלמי להכרך לל חעביד (שנה ל):
ב שכר הלוייה מרובה וכו'. כל זה כמדרשות: ולוויים יותר

א מצות עשה של דבריהם לבקר תולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולעסוק בכל צרכי הקבורה לשאת על הכתף ולילך לפניו ולספור ולחפור ולקבור, וכן לשמח החתן והכלה ולסעדם בכל צרכיהם. ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור: אע"פ שכל מצוות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אותן לאחיק בתורה ובמצוות: ב שכר הלוי מרובה מן

א) הנה מצות הקבורה היא מבוארה בתורה גם ממקומות אחרים (מלבד הכתוב קבור תקברנו): מצווי התורה שהכהנים ישמאו א"ע לתקרובים המתים, (כפ"א אמור) שכ" חיוב זה ה"ה כדי שהקרוב הכתן יטפל בקבורתו, וכמ"ש הרמב"ם אבל (פ"ב י) שמצוה זו היא כדי שיתעסקו עמהם ויתאבלו עליהם שנא' כי אם לשארו וגו', (ומה"ס כללו מוני המצוות גם מצות אבלות במצות טומאת הכהנים), וכי על כן מצות הטומאה לכהנים היא מן זמן המיתה עד שישתם הג' לל היינו סוף הקבורה (כמ"ש הרמב"ם ח', והוא משמעות פ"ד י'), וכן מבואר מכל דברי רבותינו ז"ל הראשונים והשוש"ע שמצות טומאת כהן לקרוביו היא בשביל מצות הקבורה. וכ"ה בסוגי' דגניר (מ"ג: מ"ד), יכול לא ישמא בשדרה וגולגולת כו' כתיב ואמרת אליהם הוסיף לך הכתוב טומאה אחרת יכול לא ישמא לשדרה וגולגולת של קרובים אחרים (זולת אחותו) אמרת ומה אחותו מיוחדת שגופה תלוי בו כו', ופי' תוסי' (שם סוף ד"ה ר"י) כלומר מה אחותו שהיא נוטלת עליו לקבורה כו', ומדחזי' שצוהה התורה אפי' לבטל קדושת כהונה בשביל מצות הקבורה הרי מבורר שחיוב הקבורה מה"ת, וגדולה היא ממצות כהונה, וכדברי הרמב"ם (פ"ב ו') כמה חמורה מצות אבלות שהרי נדחית לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהן ויתאבל עליהם, [וכאן אינו ר"ל זו האבלות שלששת יום ראשון דאורייתא (כמ"ש ברפ"ה) אלא כאן ר"ל זו האבלות (האנונית) שהיא עד הקבורה, שהרי הטומאה נדחית רק עד הקבורה וכדי להתעסק בקבורתו].

11. Gesher Ha'Chaim
R. Yechiel Michel Tukachinsky
(1872-1955)

ה) אכן עפ"י ההנחה שהנחנו לעיל נפתח לפנינו השער המוציא אותנו למרחב, דבאמת יש כאן שלשה סוגי חיובי קבורה:
סוג א': חיוב הקבורה שחל על שבעת הקרובים, שחיוב זה למדני ממצות טומאת הכהנים לקרוביהם. וכאם המת חסר יגזתי"כ הוא שהכתן אינו מתטמא מסתבר שאח"כ שאין שם המ"ע המיוחדת של הקרובים (דאילו היתה המ"ע הלוי על הקרובים ה"י הכתן מתטמא להם).
סוג ב': חיוב קבורת מת ישראל המוטל על כלל ישראל כשאין לו קרובים, וחיבה זו היא מ"ע "דקבור תקברנו" שהיא על כלה ישראל (כמו הל"ת דל"ת) וביחוד על בי"ד (דה"ה מדברת מהרוגי בי"ד), והקרוב חייב בה לא מעד מ"ע דקירבה אלא ככל שאר בני ישראל (ובתור קרוב לו הוא אחראי יותר), ומ"ע זו שאינה קשורה בטומאת כהנים ודאי ישנה גם בסי' שאינו שלם.
וכן מת שיש לו קרובים והם פטורים מקבורתו כגון שהמת חסר וקרובו הוא כהן או שה"י עברין או מאע"ל או הרוגי בי"ד שאין הקרובים חייבים להטמא בו מצד קרוב (טוש"ע שע"ג ה') — שחל חיוב קבורתו על הצבור (ובכללם הקרובים לא מצד קירבה) ביחוד על בי"ד.
ובכלל זה גם מת מצוה, זה שאין לו קרובים (או שעור קרובים) שחיוב קבורתו חל על כל אדם שנודמן לו: ישנם כה"ג ונזיר חייב להטמא לו, שכר החיובים הללו לקוחים מן "קביר תקברנו" שקאי על מת שאין חיובו דוקא על קרוביו (כמו הרוגי בי"ד).
סוג ג': מת שיש לו קרובים כשעורו (אם קרובים או ח"ק או אחרים), עי"ז פטורים שאר אנשי העיר מלהטפל בו, ישנה עכ"פ מצוה מדבריהם, לשאר בני"א כשבאי להצטרף להמתעסקים, והיא ממצות גמ"ה.

12. Shulchan Aruch
y.d. 348

ב' י' האומר אל תקברוהו מנכסיו ג' אין שומעין לו
ד' אלא מוציאין מורשיו כל צרכי קבורתו בעל
כרוהו וכן כל מה שרגילין לעשות לבני משפחתו
ה' ואפילו האבן שנותנין על הקבר הוהוא שירשו
(ג) ממון (א) מאביהם ;
ג' יאפילו מי שאין לו ממון שצוה ואמר אל
תקברוהו ו' אין (ב) שומעין לו ;

13. Shulchan Aruch
y.d. 357

שנן איסור הלנת המת ומתי מותר להלינו , ובו ב' סעיפים :
א"א אומר (א) להלין המת אלא אם כן (ב) הלינו (ג) לכבודו (ד) להביא לו ארון וחכריכין (ה) או מקוננות

כגמ' הביאו הל"ש פ"ב דכחוכות [א] י' או כרי שיבאו קרובים [ב] או להשמיע עיירותו ;
וכ' שם הל"ג דגם מה שאינו מלוה
מני דוחה ח"ח כמ"ס ה' שם"א מ"ג
אא"כ היה ערב שבת או ערב יו"ט [ב] או שהיו גשמים מולפים על מטרו ;

14. Shulchan Aruch
y.d. 362

שם לקבור בקרקע ואם קוברין שני מתים יחד , ובו ו' סעיפים :
א"ה הנותן מתו [א] בארון (א) ולא קברו בקרקע עובר משום מליץ את המת [ב] ואם נתנו בארון

טורי זהב	יורה דעה שם הלכות אבילות	שפתי כהן
<p>מפני העוסקים עמו שהם גומלי המדיס כן הוא צבור כש יושלמי דקאמר אלן דקיימי מקמי מיתא לא קיימי מקמי מיתא אלא מקמי אלן דגמלין לו חסד "וקשה לי ממ"ש נפרק אלו מגלחין לכשנשא רבי מני ארוהו של רב הוה למעשה דרי"ה מייא ומניו א"ל יהודא למקיס קום מנדוכיך דלאו אורס ארעא דקאסי רב הוה בהדי דקאסי כו' ש"מ דקס מקמי מיתא וארין לומר דהכא אמר תמסא אלס שאין ת"ח ומי"מ נ"ל ללמוד דכל דבר מלוה שאדם הולך ומתעסק עה יס לעמוד לפניו וכן משמע בפ"ק דקידושין (דף ג"ג) א"ר יוסי בר אבין טא ורבה כמה תביעה מלוה בשעתה שהרי מפניהם עומדים בעלי אומניות ומפני תלמיד חסס אין עומדים משמע כל מלוה ; שם (א) אין קוברין צדיק וכ"ש בינוני , כן לרין להיות כאלן וכטור וכן הוא בספר ת"ה ;</p>	<p>שם א ומה"ס יפה לקברו בקרקע קשה ממש , כלומר אע"פ שהארון קטור קרקע מ"מ לא יהא הארון סמוס מכל דל אלא יקבר המת בקרקע ממש ועט"ו ופרישה תמהו על מה שנוהגין עכשו לעשות לטהנים ארוות שלמים דהיינו שששים מלמטה דף וסוכב על הדף וואמרים עטס משום השיבות כהנים (הא) דהרי אדרבה טוב הוא לשכב על העפר ולפמ"ש בפרישה דבומניו שותמים חרסית על פיו ועינו הוי נמקוס עפר דצמנס יחא עי"ל זלי אפטר לארוות ששטין עכשו שלא יהו נקיטס בלדדים ונקב סגני כדליחא בעור וסוקיס : ב' ע"ג גביו כו' , דכל היכא דישקיש אוחו באופן אפר או מעומד או ישב ה"ל דרך גגלי וכתב העט"ו וטהגין לכסות הארון דף ושלא להטיל שום עפר על גופו מפני שמיון הוא לו ; ג' זה הכד"כ כו' , נראה דדוקא אקטין הנ"ל קאי אכל כן גדול אף שמוחר עם אדיו וכן כה גדולה עם אמה אסור לקברה עמהס ומי"מ עם כן כנה הטען ה"ה דהוא מותר עם כה כנו או כנה אלא במאי דקיים פתח ופד מנייהו נקט , פרישה : ד אין גותנין כו' , כתב הב"ח דלפילו אי אפשר לקבור בתקום אחר ולכן לרין למחות תקלות שהקוברים עושים כן שלא ישימו זה על זה אלא דליחא בצירוב הפסקת ו' עפתיס מיהו אם אי אפשר לקברו ענין אחר ודלי שרי וכן משמע ממשנת רב האי גאון שהביא הטור כפי' שאל"ו ופשוט הוא : ד' וכן אין קוברין צדיק ובי"ש בינוני כו' , כל"ו : ו' אבל קוברים בע"ז תשובה כו' , וכתב הב"ח אכל אין קוברין בעל תשובה אכל חסיד ;</p>	<p>שם א ומה"ס יפה לקברו בקרקע קשה ממש , כלומר אע"פ שהארון קטור קרקע מ"מ לא יהא הארון סמוס מכל דל אלא יקבר המת בקרקע ממש ועט"ו ופרישה תמהו על מה שנוהגין עכשו לעשות לטהנים ארוות שלמים דהיינו שששים מלמטה דף וסוכב על הדף וואמרים עטס משום השיבות כהנים (הא) דהרי אדרבה טוב הוא לשכב על העפר ולפמ"ש בפרישה דבומניו שותמים חרסית על פיו ועינו הוי נמקוס עפר דצמנס יחא עי"ל זלי אפטר לארוות ששטין עכשו שלא יהו נקיטס בלדדים ונקב סגני כדליחא בעור וסוקיס : ב' ע"ג גביו כו' , דכל היכא דישקיש אוחו באופן אפר או מעומד או ישב ה"ל דרך גגלי וכתב העט"ו וטהגין לכסות הארון דף ושלא להטיל שום עפר על גופו מפני שמיון הוא לו ; ג' זה הכד"כ כו' , נראה דדוקא אקטין הנ"ל קאי אכל כן גדול אף שמוחר עם אדיו וכן כה גדולה עם אמה אסור לקברה עמהס ומי"מ עם כן כנה הטען ה"ה דהוא מותר עם כה כנו או כנה אלא במאי דקיים פתח ופד מנייהו נקט , פרישה : ד אין גותנין כו' , כתב הב"ח דלפילו אי אפשר לקבור בתקום אחר ולכן לרין למחות תקלות שהקוברים עושים כן שלא ישימו זה על זה אלא דליחא בצירוב הפסקת ו' עפתיס מיהו אם אי אפשר לקברו ענין אחר ודלי שרי וכן משמע ממשנת רב האי גאון שהביא הטור כפי' שאל"ו ופשוט הוא : ד' וכן אין קוברין צדיק ובי"ש בינוני כו' , כל"ו : ו' אבל קוברים בע"ז תשובה כו' , וכתב הב"ח אכל אין קוברין בעל תשובה אכל חסיד ;</p>

אשר

בראשית - סימן עב - פרשת וחי

מנחת

במצות קבורת המת והמסתתף

וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו אותו במערת שדה המכפלה (ג' י"ג)

מכפרים (אם עשה תשובה והתורה, כמבואר ברמב"ם ריש ה' תשובה) ולמה אין קוברין צדיק אצל רשע וע"כ דאין הרבר תלוי אלא אם היה רשע כחיי, ומה שדייק מלשון הגמ' אין קוברין רשע אצל צדיק סנהדרין (מ"ו ע"ב) ולא להיפך צדיק אצל רשע אינו דיוק דרשעים ירצו להיות אצל צדיק ולא להיפך. (ועיין יש"ש יבמות פ"ג סי' ט"ז ובאמת יש חשש וסכנה לרשע להיות קבור אצל צדיק ולא מעלה וז"ל "מה שנוהגים העשירים לקנות מקום חשוב לקברו כדי להיות שוכבים אצל צדיק לפי הסברא יצא שכן בהפסוק כי אולי אינם ראויים לכך ויעשו, כי רע וצד לעדיק שישכב רשע אצלו").

בעלות על מקום הקבורה

בשורת חת"ס (ו"ד סי' ע"ב) למד משדה עפרון דאדם צריך להיות קבור בחלקה שלו ואם נקבר בשל אחרים אם יש להעבירו (עין יוספלי מ"ק סי' ע"ב) דמותו לפנותו אפילו ממקום מכובד לבזוי כדי שיהא קבור בתוך שלו וערב הוא לאדם שהוא ירח אצל אבותיו וע"כ בסנהדרין (מ"ז ע"ג) "קבר הנמצא מותר לפנותו" וברשי"י שם שלא יחא קבור בגזולה עי"ש, ועיין ברבי יוסף (ו"ד סי' ע"ב), אמרי אש (ו"ד סי' ק"ט) אג"מ (ו"ד פלג ב' סי' ר"ט), ובשורת ר' עזריאל הילדסהיימר (ו"ד סי' מ"ד) מבואר שנחלקו גדולי אשכנז אם ראוי לסמוך על חזוה חכירה בחלקת קבורה, אך בשורת מחנה חיים (ס"א פלג ג' סי' ע"ט) טען שאין בחלקת קבורה גדר קנין כלל דמת אין לו קנין, ודמי החברה קדישא בשביל ההסכמה והשירות בלבד הם ולכן אין להוציא אדם שנקבר בקבר שאינו שלו, אמנם ידועים דברי הרשב"א בשורת (פלג ב' סי' ע"ט) דמת יש לו זכיה למה שנצרך לו אך במהרה"ת אור דרוע (סי' ק"ט) כתב דאין למת קנין וכן כתב במתג"א (חסד ומנוח סי' ל"ב) ועיין ב"ח (מ"ח סי' רע"ה) דמת זוכה בקנין ד' אמות כמה שצריך לו, ומ"מ נראה דלכו"ע יש לו קנין בקברו דזה עיקר קנינו וחפצו כמבואר, ובמק"א כחכתי תשובה בענין סכסוך בין חב"א קדישא ליורשי אדם שקנה חלקה ובסוף נקבר במקום אחר אם יורשו יורשים את חלקה הקבורה שלא נקבר בה ואכמ"ל.

ומצות הקבורה בקרקע מדרבנן הוא, ומדויק לפי"ז דבסה"צ ובפי"ב כתב דמה"ת צריך לקבור אבל בפי"ד כתב דלחפור ולקבור הוא מדבריהם, ומה מאוד שמחתי כשראיתי בקהלת יעקב למהר"י אלגאזי (ח"א ק' סי' ע"ב) שכתב בדעת הרמב"ם דאף דמה"ת מצוה לקבורו אפשר בארון ומדרבנן צריך לקבורו בקרקע דוקא עי"ש.

והנה בשורת מחנה חיים (ו"ד פלג ג' סי' מ"ט) דן בא' הנוסע בין הנכרים לצרכי מסחר ומודהה כגור ופוחד שמא ימות ויקבר בבית קבורת נכרי ושאל אם נכון שישאיר צוואה שישפוחו, ואחרי תוכחה מגולה דחיי את חייז כגור סופו שיקבר כגור, האריך בהלכה והסיק דנכון טפי להשרף ולא להקבר בין הנגוס דאם מת במקום שאין יהודים אף אחד לא מצווה בקבורתו ואין בזה ביטול מצוה כאשר ישרפו את גופתו, וזה חידוש גדול, ומצאנו כעין שאלה זו בשורת אגרות משה (ת"ת י"ד סי' ל"ו) ונטה לומר דצדיק ליקבר בין הנכרים ולא להשרף וכתב דשלא כדן עשו בניס שהוציאו אביהם מקברו בבית"ק נכרי ושרפו את גופו עי"ש.

אין קוברין רשע אצל צדיק

רבינו בחיי נפרשתנו (מ"ו ב') כיאר דאין קוברין רשע אצל צדיק ולכן ביקש יעקב מיוסף להעלות את עצמותיו ממצרים, ועיין עוד בשורת חתם סופר (ו"ד סי' ע"ב) שכתב דאיסור דאורייתא הוא לקבור רשע אצל צדיק עי"ש.

והנה בשורת מחנה חיים (מ"ח פלג ג' סי' מ"ז) כתב לגבי צדיק שחברה קדישא שיחרו את בני משפחתו לקבורו אצל רשע בקצה השדה כדי להעלות את מותרו תחלקנה ורב העיר צעק ככרוכיא ומחה כנגדם, והמתג"ח פסק שלא להוציא את הצדיק מקברו כיון שכבר עברו י"ב חודש מאז שנקברו שכניו הרשעים שהוא משפט הרשעים כגיהנם, ואף דמ"מ אינו נעשה צדיק, לאו מינו אינו מותרים בו עי"ש. ויש להעיר דבספרי הקורש איתא דלפעמים עובדים שנים רבות עד שמגיע לגיהנם, וכל זמן שלא הגיע לגיהנם אינו מתכפר לו כ"כ חודש, ובעיקר הרבר נראה דהכל תלוי במעלת האדם בחייו ולא במעלתו לאחר מותו דאל"כ הרי גם מיתה וקבורה

ביסוד מצות הקבורה

הנה מקור מצות הקבורה מצינו בסנהדרין (מ"ו ע"ב) דהוי אמנא ללמוד מאבות, ודחו דלמא מנהגא ואף מהקב"ה שקבר את משה אין ללמוד דדילמא לא לשנות ממנהג, אלא למדו מצוה זו מהכתוב לגבי הרוגי כ"ד "כי קבור תקברנו" וכ"ה ברמב"ם (פי"ג י"ב פלג ב') מאבל, ובסה"צ (עשין ל"ב), וכ"ה בחינוך (מק"ל) וברמב"ן (פ"ג ב'). אבל היראים (עשין ר"ט) כתב מצוה זו רק כנתלין וכ"ה ברס"ג וברדב"ז (פ"ג סי' ע"ב), ונראה מדבריהם דקרא אינו אלא אסטמחא וכלשון תז"ל בסנהדרין שם רמז לקבורה מה"ת. וגם בל"ת ד"לא תלין" נחלקר האחרונים דעת שורת חת"ס (ו"ד סי' ע"ב) דהוי מה"ת ומהר"צ חיות בספר דרכי הוראה (פ"ג ג') כתב דהוי מדרבנן וכ"כ בשורת חות יאיר (פ"ג ק"ט) והוכיח כן מחז"מ (פ"ג ק"ז סוף ג') דמעכבין קבורה עד שישלמו תובות האב ואם היה חיוב דאורייתא אין להבין הלכה זו עי"ש.

ונראה דיש ג' דינים במצות קבורה, א. מצוה על הקרובים וזה דין טומאת כהנים כדי לעשות צרכי המת על ידי קרוביו ודין זה מבואר ברמב"ם (פ"ג פלג ב'). ב. כשאין קרובים או כשלא רצו לקיים מצותן מצוה על כל ישראל מ"קבר תקברו" והלכה זו מבוארת ברמב"ם (פ"ג פלג ג'). ג. התרבות בכבוד המת ככל ענינו וזה מדוברי סופרים (פ"ג פ"ט).

אך יש לתמוה, דהרמב"ם סתר דבריו, דהלא כתב (נשי"ב פלג ב') דקבורה הוי מצוה עשה ש" דבריהם וכ"כ (פ"ג ב') דהוי כמו ביקור חולים ונחום אכלים, וכבר תמה עליו הרמב"ן שם וכתב דהוי מצוה עשה של תורה, ובלב שמת תירץ דעל הקרובים יש מצוה מדאורייתא ועל כל אדם מדברי סופרים, אך אין זה משמע בדברי הרמב"ם בסה"צ ובפי"ב, וע"כ במרגניתא טבא ובנמוקי מהר"א שכתבו ליישב בדוחק.

ואפשר בזה, דהנה הרמב"ן בתורת האדם והר"ן בחידושיו בסנהדרין שם כתבו רמז לקבורה מן התורה מנין "כלומר קבורת קרקע", הרי דנקטו דמה"ת צריך לקבור דוקא בקרקע, אך בדעת הרמב"ם אפשר דמה"ת אסור שיהא המת מונח כדומן על פני השדה אך אין מצוה מה"ת לקבורו דוקא בקרקע

16. Kli Chemda (Chayei Sarah)
in name of Avnei Nezer

ולא שייך בזה השבת הגזילה, ולכן לכ"ע מתקיים מצות קבורה מן התורה בארון.

ובאמת נראה הא דחקרה הגמ' בסנהדרין (דף מ"ו ע"ב) בטעם קבורה בקרקע מן התורה, עיי"ש בגמ' דאמרינן ד"מכי קבור" מקיים בארון, וצריך ריבוי ד"תקברנו" שצריך קבורה בקרקע וקא, ולא מייתי הגמ' כלל דאמר הקב"ה לאדם הראשון עד שובך אל הארמה, דהענין הוא ד"ל דאינו ראה מבין נח קודם מתן תורה, לישראל לאחר מתן תורה שניתן תורה להם לזכך חומרם בכח התורה ולעשות מחלק העפר נפש, ולזאת אמרו חז"ל (ב"ק ל"ח ע"א) אדם אתם וכו', מפני שבישראל היא מעלה גדולה שאע"פ שנברא מן הארמה, מ"מ יוכל לעלות ע"י כח התורה להודוך כמלאכי השרת והוי שם התואר אדם, משא"כ באומות העולם אין אדם שם התואר רק פחיתות, ולזאת אין לקראם אדם.

וא"כ יש מקום גדול לומר דלאחר מתן תורה לא צריך קבורה בקרקע, וסגי קבורה בארון מחמת טעם הכלבו כנ"ל, ולכן צריך ריבוי, ובאמת דעת הר"ח ז"ל (כ"ט הודפס מחדש בוילנא) דלהלכה קבורה דרבנן, וצ"ל דכוונתו על קבורה בקרקע דהוא רק דרבנן, וע"כ צ"ל דאינו ראה מאדם הראשון לאחר החטא, על לאחר מתן תורה שנתנה תורה לישראל להעלות חומרם למעלה הנפש, ולכן ל"צ קבורה בקרקע.

וי"ש ליישב עפ"י זה פירוש המדרש פליאה [כראשית רבה פרשה פ"ח] הים ראה וינפס, מה ראה, ארוננו של יוסף ראה. ונתקשו בזה המפורשים, ולהג"ל יש ליישב עפ"י מה שכתב הספורנו סוף פ' ויחי [ג' כ"ח] דיוסף לא נקבר אלא בארון ולא בקרקע, עיי"ש. ונראה שאינו

סותר דברי הגמ' פ"ק דסוטה (דף י"ג ע"א), דאיכא פלוגתא בגמ', אי היה הארון שוקע בנילוס, או היה קבור בקבורת המלכים, דנראה דלא מיבעי דאי נימא דהיה שוקע בתוך גילוס בוודאי לא נתקיים בו קבורת קרקע, אך אפי' לד"ע כיון שהיה ארון שלם של מתכת הרי לא נתקיים בו מצות קבורה בקרקע, וע"כ כיון דיוסף היה צדיק יסוד עולם ותיקן החומיות שבו לגמרי לא היה לו שייכות לקרקע, ולכן לא היה צריך קבורת קרקע, וא"כ הוא למעלה מן הטבע, ולכן אין מקום לטבע לגזור הורדך בעדו, לכן הים ראה וינפס מפניו. ויש להאריך עוד עפ"י בכמה ענינים, ואכ"מ.

דחשיב הגמ' מצוה שכ"צ מקיימין אותה שאין שוקלין בשר המת באיטלו, ועיי"ש ברש"י ז"ל, וקשה היכן נצטוו ב"ג שלא לאכול בשר המת, ואמר לחרץ כיון דמצות קבורה בקרקע הוא מצד השבת הגזילה, ומי שאינו קובר הרי גזול את הקרקע, וב"צ מצווה על הגזל, והרי הוא בכלל גזל.

ועיי"ן בספר תורת האדם (ש"ס), שכתב בזה"ל: בצוותאו דרבי תהא ארוני נקובה לארץ, פ"י שיטלו דף התחנן שבארון וישכיבוהו על הארץ, שקבורת קרקע מצוה, ולא תימא משום הביכותא דארץ ישראל, אלא אפילו בתוך לארץ, דכתיב ואל עפר תשוב עכ"ל. ומועם ב' כתב החוס' יו"ט (אבות פ"ב מ"ז) בשם הכלבו, שהוא מפני שקשה לנפש כשתראה הגוף מתכוה ומוטל בלי קבורה.

ונפ"מ בין ב' הטעמים האלו, אם נקבר בארון, דלטעם הב' מקיים בזה מצות קבורה כיון דאינו מתכוה, אמנם לטעם הא' מצד השבת הגזילה להקרקע צריך קבורה בקרקע וקא, ובארון שלם בקרקע ג"כ אינו מקיים מצות קבורה בשלימות, כמ"ש הרמב"ן ז"ל בס' תורת האדם שם.

והנה משה רבינו שהיה נקרא איש אלקים והיה גודוך לגמרי כמלאכי השרת, לא היה שייך בו קבורת קרקע כיון שאינו מינו כלל עם הקרקע, ולא שייך בזה השבת הגזילה, וזה פירוש ולא ידע איש את קבורתו, שלמה היה צריך להיות נקבר בקרקע, הלא היה די שיהיה נקבר בארון, ומעתה מובן היטב דברי הרמב"ן ז"ל (הג"ל גבי שרה, שדרשו חז"ל [ב"ר ג' ג'], אין שמתה בלא חטא כלל, וא"כ תקנה את חלק העפר בשלימות גמור, ושוב אין שייכות להגוף אל הקרקע,

ב. מצות קבורה בקרקע וקא, או סגי בארון, ובמאור בד' הרמב"ן בפרשתינו.

כרמב"ן ז"ל בקרא אם יש את נפשכם לקבור את מתי מלפני (כ"ג ח"ן) כתב בזה"ל: וטעם מלפני, כי אם לא תעשו כן אקברנו בארון עכ"ל. לכאורה צ"ע לפי מה שכתב הרמב"ן ז"ל בס' תורת האדם (שער הקבורה) להכריח ממסקנא דסוגיא דסנהדרין (דף מ"ז ע"ב) דמצות קבורת המת מן התורה אינו מקיים אלא בקרקע וקא, אבל בארון הרי בכלל מלין את מתו, ואין מקיים בזה מצות קבורה כלל, וא"כ מה זה שאמר אברהם אבינו שאם לא יתנו לו קרקע לאחוזת קבר לא יקבר אותה בקרקע כלל אלא בארון. נראה דגם בזה מקיים מצות קבורה.

והנראה לפענ"ד בזה, עפ"י מה שכתבתי בדרושים לבאר כוונת הקרא ויכיים ל"ד י"ן ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה, שהענין, דהנה קבורת המת הוא מב' טעמים, א' כמ"ש במדרש רבה פר' בראשית (כ"ו) שאמר הקב"ה לאדם הראשון בועת אפיך תאכל לחם עד שובך אל הארמה, כי ממנה לקחת, כי עפר אתה ואל עפר תשוב, אמר לו הקב"ה קומץ עפר שנבראת ממנו לא גזולה הוא בידך, והענין שהאדם נברא מהארמה לתקנה לגמרי ולזככה להיות כמו הנפש, וכיון שחוטא האדם ואינו מתקן את העפר, הרי עליו לשוב אל הארמה, ויש בזה ענין השבת גזילה כמו שביאר המהר"ל מפראג ז"ל [עין בעור אריה בראשית ב', ז].

ודברינא כד הוינא טליא, עומד ומשמש לפני מורי מארון של ישראל והאון הקודש מסאבטשאזי* שליטא אמר לתרץ עפ"י זה דברי הגמ' חולין (דף צ"כ ע"ב)

שעשועי	פרשת חיי שרה	תורתך
ובעיקר דין קבורה איתא בשם האבני גזר' ע"פ דברי המדרש" ע"פ שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת: "א"ל [-הקב"ה] קומץ עפר של אדמה שנבראת ממנו לא גזולה בידך כי עפר אתה ואל עפר תשוב" וע"כ אפילו גויים חייבים בקבורה ^ה דהוא סרך גזל וגם גוי מצווה על הגזל.		ויש להעיר שבכ"מ משמע דגוי א"צ קבורה כדמשמע בגמ' דהא דקוברין מתי ישראל עם מתי עכו"ם הוא רק מפני דרכי שלום, וכמ"כ מצאנו דמותר ליהנות ממת גוי" וכמו שמשמע בירושלמי ^ב שמתר להאכילו לכלבו, וצ"ע ^ה .
ה. כלי חמק נפרסת. ח. ב"ר פ"כ.		
ט. מוכיח כן מדברי הגמ' (חולין כ"ג): שאין שוקלין בשר המת במקולין. אולם רש"י וס"מ פי לענן חוסר אכלת בשר אלס. י. ניעון סא. וכירושלמי ניזר לנ.		
יא. יו"ד שמת ס"א וכו"כ. וכירושלמי כ"ק ג: וע"ע עין זוכר להחיל"ה מערכת ב אות נב.		
יב. שבת סק. יג. ובדומק אפ"ל לטה לגויים חייבים בקבורת גוי, מ"מ לזיון חשיב כחומר.		

ארון קבורה מסוגי חומרים שונים

ענה נבדל, האם הקבורה בארון צריכה להיעשות דווקא בארונות של עץ או יתכן לעשותה גם משאר חומרים.

מצינו כמה מקורות בהם מוזכר ארון הקבורה שנעשה מחומרים אחרים ולא דווקא מעץ, וכך מובא בסוף פרק יג ממסכת שמחות: "ארון שפיגלו אסוד בתנאה, ואם הייתה של אבן ושל חרס תישבר, ושל עץ תישרף". הרי לנו שהמשנה שם עוסקת בכמה סוגי ארונות שישנו חשש שמה נקבר בהם המת, ומוכרזה ארונות אבן וחורס כבד ארון של עץ. דין זה הוזכר גם בשו"ע יור"ד סי' שסג סעי' ה.

עוד מובא במסכת שמחות שם, שהמוצא נסרים בבית הקברות לא יזיזם ממקומם. ועיי' בפרישה ובכ"י (יור"ד סי' שסג) שהטעם להלכה זו הוא משום החשש שמה נסרים אלו חיים בעצם ארון של מת שפיגלו אותו מהמת שהיה בו (ונאסר בהנאה).

השו"ע בסעיף זה פוסק את הדין הני"ל ככחבו וכלשונו. ומעניין לציון שהט"ז שם ס"ק ה' מוסיף את סוף דברי הפרישה, שדין זה נאמר גם אודות חרסים שמוצא בבית הקברות.

מצינו מדבריו שגם חרסים שנמצאו בבית הקברות, קיים למגיני חשש שמה הינם ארון של מת שפיגלו מהמת, וממילא נאסרו בהנאה.

א"כ מצינו שארונות המת היו עשורים גם מאבן או מאחר.

ארון קבורה מבטון (אבן)

מקור נוסף לכך שקברו גם בארונות שאינם של עץ מצינו בירושלמי בפסחים פרק שמיני הלכה ה', שם מובא: "תני, המעביר ארון ממקום למקום אין בו משום ליקוטי עצמות ואין חובה להתאבל כל אותו היום כשם שיש לעשות ביום ליקוט עצמות מקבר לקברו, א"ר אחא הוא דאת אמרת בארון של אבן אבל בארון של עץ יש בו משום ליקוטי עצמות".

מהו אכן ההבדל בין ארון של עץ לארון אבן ביחס לדין ליקוט עצמות? בעל קרבן העדה שם מבאר שארון של אבן הרי הוא בקרקע (וממילא כאילו שהעצמות לא חזו מהקרקע), הלכך אין דין ליקוט עצמות בהעברת ארון זה. ואולם, ארון של עץ אינו בקרקע, וממילא הרי העברה ממשית של העצמות עם הארון ממקום למקום.

בעל פני משה שם מבאר אחרת, שארון של אבן מתקיים הדין (ונראית כוונתו דממילא לא ניכרת העברת העצמות ממקום למקום), משא"כ ארון של עץ שעשיר להדיק (וממילא הרי כמלקט עצמות מקרקע לקברם במקום אחר).

יהיה אף שיהיו פירוש ההבדל, ניתן להסיק מהמובא לעיל בשם הירושלמי ומפרשיו שני דברים:

- א. זהו שני סוגי ארונות קבורה, של אבן ושל עץ.
  - ב. יתכן והשאלה האם עדיף ארון אבן או עץ מוכרת בשני הפירושים הני"ל בדברי הירושלמי. לכעל קרבן העדה המדגיש שארון של אבן הרי הוא בקרקע (כנראה בשל מרכיבו הלקוחים מהקרקע עצמה), א"כ נראה שישנה עדיפות לקבור בארון אבן, שהרי עיקר הקבורה מצווחה שתהיה בקרקע דווקא, כדלעיל, וא"כ ארון אבן עונה יותר על הדרישה הני"ל. מאידך גיסא לסירוש הפני משה שארון עץ עשוי לדיק מהר (משא"כ של אבן), א"כ נראה שיש לתעדיף דווקא קבורה בארון עץ, שהרי ניתן לנפטר שיחבלה גופו ובשרו במהרה, כמובא להלן, ובארון עץ יתבלה גופו מהר יותר מבארון של אבן.
- עכ"פ נמצאו למדים שהיתה מתבצעת קבורה אף בארון של אבן, והכאנו סברא שיתכן ויש לארון כזה מעלה שאינה בארון קבורה מעץ.

לאחר כתיבת הדברים הראו לי שלשאלה זו של קבורה בארון בטון נזקק גם הגאון ר' משה פינשטיין וצ"ל באגרות משה (יור"ד ח"ג סי' קמב), שם נשאל אודות בית קברות, שמחמת הגשמים הרבים שם קשה לתפור בו קברים משום שהוקלשה שם מאד הקרקע וכשהפרישם בו קבר ונפלות הדפנות ומתמוטטים קברים אחרים, ונשאל, האם מותר לקבור שם בחוף קופסת בטון, והיינו שבתוך קופסת זו ייחזק את ארון המת, ואח"כ קוברים קופסת בטון זו בקרקע, וממילא לא יחמוטטו הקברים. האם זו נחשבת קבורה בקרקע.

שם כותב כדרכים שכבר הוזכרו לעיל, שבפעם בטון הרי הוא כעפר (בטון הוא מעפר קרקע שלא נצפרו בכבשן אלא כמים צוננים), וקבורה בקרקע שהיא מבטון הרי היא קבורה בקרקע של אבנים או קבורה בתצובה שבתוך הסלע, שהרי קבורה טובה. הלכך ניתן לקבור באופן זה (וכמוכן שיש לנקוב הארון עץ, כדי שיהיה ממש קבור בקרקע ולא כקבור בארון, כדלעיל).

ביחס למקרה הנידון בדבריו שם מביא עוד סברא נוספת להקל, שהרי אין הבטון משמש שם ככלי (אין הוא בארון בפני עצמו), אלא תפקידו הוא רק להחזיק את הקרקע (ואפי' אם מורידים לקבר יחידי את ארון העץ בחוף ארון הבטון).

בסוף תשובתו מוסיף שכדי שלא יטעו הרואים ויחשבו שאם מורידים ארון קבורה מבטון יש להחזיר גם ארון קבורה ממחבת או מפלסטיק, הלכך טוב שיעשו כדרך תואמו: יורדו תחילה לקבר את הארון מבטון, ויהיה ניכר לכולם שאין זה ארון בפני עצמו אלא רק חיוק כותלי הקבר, ולאחר מכן יורידו לקבר את הארון מעץ. את קופסת הבטון יורדו לקבר לפני הבאת המת לחלקת הקבר, וא"כ תהיה הורדת הבטון לשם ממש חלק מעשיית הקבר, ופירוח והכנתו לקבורה (ואינה חלק ממעשה הקבורה עצמה).

ביחס לשאלה הנידונה במאמר זה, קבורת חלל מאיווה תקיפה ביולוגית, אם אכן הוחלט ע"י המומחים שיש לקבורו רק בבטון אטום (ואי אפשר להסתפק בארון עץ אטום), יש לכחחילה להשתדל לעשות את הבטון בקרקע, ע"פ המובא באגרות משה שם. אם לא ניתן ליצוק את הבטון בקרקע אלא חייבים לעשות ארון סביב גופת החלל כ"י שלא לסכן את הציבור, ניתן לקבור בארון בטון גם כאשר יוצקים את הבטון מעל הקבר ואח"כ מורידים את ארון הבטון לקבר (שהרי סוים מחיר שם לקבור בבטון וכל מה שמצריך ליצוק קודם את הבטון בקבר הוא משום טעות הרואים, והיכא שאי אפשר, שפיר דמי).

קבורה בארון של מחבת

עד כה עסקנו בארונות מעץ, מאבן או משאר חרסים. ענה נותר לכר, האם ניתן לקבור נפשו בארון קבורה ועשוי ממחבת.

בשאלה זו דן הרב יהושע ארנברג, אב"ד ת"א, בספרו שו"ת דברי יהושע (ח"א סוף סימן לט), שם כתב כי אין לקבור בארון של מחבת. ראינו לדבריו מביא מהמרדש רבה (בראשית) שהזכא לעיל, המסיים ירמו לתולדותיו שהיו נהנים בתוך ארון של עץ. מכאן מוכיח שבמחבת אין לקבור, ומבאר דבריו שהסברא שמוכח שם לקבור דווקא בשל עץ היא משום שטופו להדיק בארון ויזל הגוף להדיק בעפר הארון לאחר זמן, וא"כ סברא זו שייכה רק בארון של עץ (ואולי, במידה מסוימת גם בשל חרס או אבן), אך אינה שייכת בארון של מחבת, שאינה נרקב ונשחק.

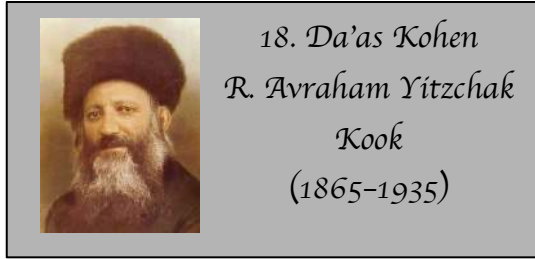
נראה א"כ שאפשרות קבורה בארון של מחבת היא האפשרות הפחות ראויה מהבחינה ההלכתית, וכשאפשר, יש להעדיף את שאר סוגי ארונות הקבורה על פני קבורה בארון של מחבת.

לסיים, נמצאו למדים שלכחחילה יש לקבור את החלל בארון מעץ (ממני הסברות שהובאו, וביחוד שהע"ה הרמב"ם היא שקוברים דווקא בארונות של עץ). בהנחה וניתן לקבור חללי אירוע ביולוגי בארון עץ אטום (ובכך גם למנוע את הסיכון לשאר האוכלוסייה), זוהי הדרך הראויה ביותר. אם קשה הרוב נראה שיש לקבור בארון אבן או בטון אטום (שגם הוא מוזכר כסוג ארון קבורה, ואפי' ישנה מעלה שיש בו יותר מארון עץ, כמוזכר לעיל).

לסיכום

- א. מת שהניחיהו בארון וקבורהו בקרקע אין עוברים עליו משום הלנת המת. אך עדיף לקבור ישרות בקרקע.
- ב. גם חכמי החלמוד שהיו גקברים בארונות היו נקברים בארון עם נקב, וככך מחבירים אותו לקרקע.
- ג. ע"י בניף המאמר שם מובאת סברא מדיע במשך הדורות הפסיקו לקבור בארונות נקובים והחלו לקבור בעיקר רק בקרקע.
- ד. לאחר שכבר הונהג מימנו (וכן מנהג א"י) שאין קוברים בארון קבורה אלא רק בקרקע עצמה, יש להקפיד על כך ביתר שאת, ולא לשנות את הנהגו בידינו. מי שמשנה לקבורה בארון הרי הוא מסכן את החיים.
- ה. בקרב כוחות הביטחון (צבא ומשטרה) מקובל לקבור את החללים בארון דווקא, משום כמה סיבות, ואולם ארונות אלו הינם מחוררים כחתימתם ע"י כמה חורים, וככך משתדלים עד כמה שניתן להחשיב את הקבורה כקבורה בקרקע.
- ו. במקורות חז"ל מצינו כמה סוגי ארונות קבורה, ארונות עץ, אבן וחרס.
- ז. רעת הרמב"ם היא שיש לקבור רק בארון של עץ.
- ח. מקבורת חלל מאיווה תקיפה ביולוגית, אם ניתן לקבור בארון עץ אטום (ובכך גם למנוע את הסיכון לשאר האוכלוסייה), זוהי הדרך הראויה ביותר. אם ע"פ רצת מומחים זה לא יספיק לצמצם הפגיעה באוכלוסייה, נראה שיש לקבור בארון אבן או בטון אטום.
- ט. אם אכן קבעו המומחים שיש לקבור רק בבטון אטום (ואי אפשר להסתפק בארון עץ אטום), יש לכחחילה להשתדל ליצוק את הבטון בקרקע, זאת החלל יכניסו לחוכו. אם לא ניתן לעשות את הבטון בקרקע אלא חייבים לעשותו סביב גופת החלל כדי שלא לסכן את הציבור, ניתן לקבור בארון בטון גם כאשר יוצקים את הבטון לארון חלל, ואח"כ מורידים את ארון הבטון לקבר.
- י. ארון הקבורה הפחות ראוי מהבחינה ההלכתית הוא ארון ממתכת, ואין להשתמש בו אלא אם כן אין בידיה אחרת ורק זהו זה שישמור על כריאת הציבור מפני החמור הביולוגי הנפלט מגופת החלל.

בית עה"ק ירושלים תוכביא כ"ח טבת תרצ"ג
 לכבוד הנפגת הקהלה העברית י"ט
 של רב.

זה זמן רב, שנתקבל אצלי מכתבכם הנכבד, חתום מהאדונים הנכבדים היו"ר מר חיים גלבר והמוכיר מר יהודה מגדלון, ע"ד שאלת הביה"ק ביחס לדרישת העדה של בני הדת המושלמית אצלם, ותנה בעניני הפוליטיקא קשה לי לדון מרחוק, ובעניני ההוראה הלא ישנם רבנים במקומם וכתורה יורו, אבל אח"כ נתישכתי אולי זהו נגד כבוד הציבור שלא להשיב על שאלתם.

ע"כ הנני שולח להם את תשובתי, ויטיבו להראותה לכו' הרבנים ואם יסכימו ע"ז ג"א מסכים לעשות כן למעשה.

בדבר השאלה, שהגויים מבני דת הישמעאלים בקשו מקהלת ישראל, להקצות בעדם מקום בביה"ק של ישראל, אם מותר לעשות כן מפני דרכי שלו',

לע"ד נראה, שבדבר שישנה התגצלות גלויה אין בזה משום דרכי שלו', כדאמרי בגמ' דע"ז דכו"א א' סבר רב יוסף למימר אולודי ענו"ם בשבתא בשכר שרי משום איבה, א"ל אביי יכלה למימר ליה דידן דמנטרי שבתא מחללין עליהו דידכו דלא מנטרי שבתא לא מחללין, וזאת היא התגצלות מצד עניני הדת, וגם אח"כ אמרו שם סבר רב יוסף למימר אנוקי בשכר שרי משום איבה, א"ל אביי יכלה למימר אי פנויה היא בעינא לאינסובי, אי אשת איש היא לא קא מודהמנא באפי גברא, וכן אמרו התם באופן התגצלות של מקרים שונים, וא"כ מאחר שהנהוג הוא בעולם, שכל בני הדתות השונות הנם ע"ש רוב מחולקים בבתי קברות, ע"כ יכולים להשיב להם שאינם רוצים להודולל בפני קהלות אחרות לשנות מתנהוג, וממילא אין בזה משום איבה, ואי אפשר להתלים בשביל כך לסור מההלכה מפני דרכי שלו'.

ובעיקר הדין, הנה בודאי לא יעלה על דעת שום אדם ליתן לנכרים, איהו מין שיהיו, מקום קבר בקרבת מקום של קברי ישראל, והלא אפילו במדריגות הקדושה שבישראל גופן מצינו, שאין קוברין רשע אצל צדיק, ולא אפילו רשע חמור אצל רשע קל, כדאי' בסנהדרין ד' מ"ז ע"א, ומה יצא הדין המבואר בשו"ע י"ד סי' שס"ב ס"ה, שאין קוברין אפילו צדיק, וכ"ש בינוני, כמו שמפורש בט"ז ובש"ך שם שהגיהו כן בשו"ע, אצל חסיד מופלג, וכל אלו הענינים מדברי קבלה אנו למדין אותם בסנהדרין שם מקרא דאלישע, שנאמר ויהי הם קוברים איש, ותנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע ואיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, ודברי קבלה לדעת הרבה מהראשונים כדברי תורה הם, ודברי תורה אינם נדחים מפני דרכי שלו' ומפני איבה, כמבואר בתוס' ע"ז הג"ל ד"ה סבר, שכתבו

בפשיטות היכי שרינן משום איבה מילתא דאיהו בית איסורא דאורייתא, ומסקו דשם אין מדברים באיסור תורה אלא בדברנן בעלמא, וא"כ הדין של אין קוברין רשע אצל צדיק, שנחשב מה"מ מפני שהוא מדברי קבלה, לדעת הראב"ד בהשגה בפ"ג דהלכות מגילה וחזונה ה"ו, וכמו שמבואר כן מדברי הרב המגיד הח"מ שם, דהוי מה"מ מה שלמדין הלל מהפסוק דנביאים "השיר יהי' לכם כליל התקדש חגי', וא"כ אפילו אם הי' כאן משום איבה ודרכי שלום ג"כ לא הי' נדחה, וק"ו שאין כאן משום זה, ובמש"ב מדי' הגמ' דע"ז הג"ל, וע"כ בודאי לא יעלה על לב לקבור נכרים אצל ישראל קדושים, ועמך כולם צדיקים, אלא כל מה שבנין מדברי השאלה הוא, אם מותר להקציע להם בהקרקע המיוחד לביה"ק של ישראל חלק לצורך קבורת מיתיהם, ברחוק מקום ותפסק ניכר, ומסתמא ג"כ בחילוק מחיצה וביר"ב, ואו אין בזה משום האיסור של אין קוברין רשע אצל צדיק וכיו"ב, אבל יש כאן עיכוב אחר, שכבר כתב הרמב"ם בפ"ד מה' אבל ה"ג, שבתי הקברות אסורין בהנאה, ואח"כ כ' כיצד אין אוכלין בהן ואין עושין בהן מלאכה, ומתוך כך כתב בשלטי גבורים בסנהדרין פרק גגמר הדין להוכיח, שבתי הקברות תשייכים לציבור יש להם דין קדושת בתי כנסיות, ותוספי עוד לומר שיש להם דין בתי כנסיות של כרכין, ונראה מדבריו שכל בתי קברות של ציבור, באין הבדל בין כרכים לכפרים, דין בתי כנסיות של כרכים יש להם, ומפני כך כל הקרקע שנתייחדה לקברות, אע"ג דקיי"ל תומנה לאו מילתא היא, ואין איסור הנאה של משמשי מת מתחיל כ"א לאחר שכבר קברו בו את המת, אבל מאחר שכבר התחילו לקבור שם, או ע"י המעשה הזה כבר נתקדש כל שטח האדמה שנתייחד לשם קברות צבוריים, ונתפשטה על זה קדושת בית הכנסת, והוי כמו אומניה וצר ב"י תפילין, שאסור למיצר בית זווי להוריו מקדשותו, ומתוך שהוזמן כל שטח הקרקע המיוחד לבית הקברות כבר חלה הקדושה שנעשתה ע"י מעשה הקבורה, על כל החלק המיוחד לכך.

ודברי הש"ג הללו מסתייעים מלשון הירושלמי דמגילה פ"ג ה"א, דאי' התם רבי יונה עבד ליה מגדל, ואתני עלי עילייה דספרין ארעיא דמאנין, משמע מכאן שאם הי' נותן בסתם

19. Rav Eliezer Waldenburg

צ"ק יא - סימן עה אליעזר

העברת מת מחו"ל לקבורה בארץ ישראל

בי"ח ג' ט"א תשל"ג ירושלים עיה"ק תובב"א
למצ"כ דודי היקר הרב הגאון הגדול דרומפקא
דאורייתא וכו' מוהר"י זאב וואלף ראגין שליט"א
אחדשכתי"ה בהתבטח ובפחד.

על אדות שבקשני לברר לו התלכה של העברת מת
מחו"ל לקבורה בארץ ישראל.

א) הנה תלכה פסוקה היא בטור ובשו"ע יו"ד סי' רס"ג
דמותר לפנות את המת כדי להעלות ולקבורו
בארץ ישראל מפני דוהו לכפרה שלו כדכתיב וכיפר
אדמתו עמו. ובלבוש מוסיף מפני כי הקבור בא"י
עונותיו נמחלין.

והב"י מצייץ המקור לזה ברבינו ירוחם ומהג"א פ' אי"מ
בשם א"י וכן מהרמב"ן בחורת האדם.

ועיינתי בנוף דברי הרמב"ן בתוה"א בשער הקבורה,
וראיתי ששם כתוב בזה הלשון: אבל לכפרה

שלו ולכבודו כגון להעלותו לארץ ישראל ולירושלים'
או לקבורו אצל אבותיו מותר עכ"ל, ונשמע נימה

מדברי הרמב"ן שנוסף להתיתר וענין הכפרה שיש
בקבורה בארץ ישראל יש במיוחד ענין מיוחד של

לקבורו בירושלים, ובנראה שהוא זה מפני ששם הוא
נח ממש סגור ביותר למזבח, ומתגשם ע"כ ביותר

מאמרם ז"ל בכתובות ד' ק"א ע"א: כל הקבור בארץ
ישראל כאילו קבור תחת המזבח כתיב הכא מזבח

אדמה תעשה לי וכתיב תחת המזבח כתוב עמו [ונזכר
אני מה שראיתי מכבר בספר טוב ירושלים להגאון ר'

יצחק פרחי ז"ל שכתוב בזה"ל: ועוד אמרו כל הקבור
בא"י כאילו קבור תחת המזבח ויחליט כי נמצא מכון

בית הקברות של ירושלים עיה"ק תחת המזבח ממש אל
מקום שפר הדשן וכמה פעמים חפרו ומצאו אפר עכ"ל].

ה) וכאשר תוכרתי מדברי הרמב"ן בתוה"א שיש
ענין מיוחד להקבר בירושלים, כך מציינו

למצעה בתקופות הדורות שעברו האנשי חו"ל היו
מצוים כן במיוחד להעלותם ולקבורם בירושלים, יעני

לדוגמא בשו"ת רדב"ז סי' תשל"ב שנשאל בכהן שקבר
את מתו ע"מ לפגותו כדי להעלותו לירושלים אם מותר

להטמא לו בזמן שמעלה אותו, וכן בסוף תשמ"א
שנשאל על מה שנהגו במצרים להניח על המתים

פצבות של אבן גדולה וכותבין עליה יש המת
וכשמפנין אותו להעלותו לירושלים כאים העכו"ם

וגנבין אותו וחורין ומוכרין לישראל לצורך מתים
אחרים אם יש בזה צד איסור, ובמיוחד יענין בשו"ת

רדב"ז סי' שני אלפים ר"ו מה שמזכיר בתוך דבריו
שראה לאחד מגדולי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה

דר בא"י כיון דמצרים מצד גילוס לצד א"י, ובשעת
פטירתו צונו להעלות עצמותיו לירושלים עיי"ש.

ובסיום לא אמנע מלהזכיר בזה גם זאת, דכפולה
היא החשיבות כשבאנו בית הקברות קבורים

גם אבותינו דאזי הא תרתי איכא בזה גם משום כפרה
שלו זגם משום כבודו, ושש"ט.

יה"ר שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ויקוצו וירגנו
שוכני עפר בבה לציון גואל בבי"א.

ספרים בחלק אחד ה"י מתקדש כולו ע"ה מאחר
שהומינו לשם כך, אע"כ דמסתמא גם הוא ס"ל
כדקו"ל דהומנו לאו מילתא, ואם לא היתה
הנתינה, שנתן את הספרים בחלק העליון, מקדשת
את כל הכלי, מפני שהיא מאוחדת, לא ה"י צריך
להתנות מפורש שהתנתנה ה"י למאנין, שכלא
התנאי, כ"ז שלא הניח בחלק זה ספרים, ה"י יכול
להניח בו כלים, א"ז שאם ה"י מכין ליהד את
כולו לספרים, או מיד שנתן ספרים בחלק העליון
ה"י מתקדש גם חלק התחתון בפעולה זו, וע"כ
ה"י צריך להתנות שהתחתון יה"י למאנין, וממילא
למדון אנו שבקרקע אם יחדו שטח גדול לשם
קדושה, ועשו מעשה בחלק ממנו, כל השטח
מתקדש כדי השי"ג הנ"ל, ובדאי אסור לשנותו
מקודש לחול, שהרי אפילו מקודש חמור לקודש
קל אסור לשנות, ומעלין בקודש ואין מוירדין.

ומתוך דברי השי"ג הנ"ל, שיש דין קדושת
ביהכ"נ של כרכין לבתי קברות של צבור, למדנו

שאינו לנו כאן אופן להקן את הדבר להפקיע
הקדושה מן הקרקע, ע"י שבעה טובי העיר במעמד

אנשי העיר, ע"י מכירה או ע"י מתנה, דקיי"ל
דדמי למכירה בגמ' מגילה דף כ"ז ע"ב, אבל

כ"ז היתיר הלא הוא רק או בשל יחיד על דעתו,
או בביהכ"נ של כפרים ע"ד הצבור או זס"ה

במעמד אנשי העיר, אבל לא בביהכ"נ של כרכים,
כמבואר שם ע"א וכדמסקי' בשו"ע או"ח סי' קנ"ג

ס"ז, ומאחר שבה"ק של ציבור יש לו לעולם דין
ביהכ"נ של כרכים, כדי השי"ג הנ"ל, ממילא אי

אפשר למכור שום חלק ממה שהוקדש וחוזמן
לכך, אחר שכבר התחילו לקבור שם, ול"מ בזה

דעת זס"ה כמעמד אנשי העיר, וה"ה שאסור ליתן
במתנה, להפקיע בזה קדושתו, אלא שאם ה"י

כאן משום ענין של איבה ה"י אולי מקום להתיר
בזה, דבשלמא לענין של אין קוברין רשע

אצל צדיק כבר כתבנו שיש לו דין תורה, אליבא
דכמה מהראשונים, דד"ק כד"ת הם, ואין מועיל

בזה ד"ש, אבל בענין השינוי מהשטח המיוחד,
שיש לביה"ק דין ביהכ"נ לענין קדושה, הלא

קיי"ל דקדושת ביהכ"נ היא מדרבנן, וי"ל וה"ה
דין הקדושה של ביה"ק, שאינו ככלל איסור הנאה

של תשמישי מת שהוא מדיח, וא"כ אולי ה"י
מקום להתיר מפני איבה, ליתן בעדם חלקת אדמה,

בקצה ביה"ק רחוק מקברי ישראל, ומחולק בגדר,
שלא יבא לירי שום קירוב גם במשך הזמן, אבל

כבר כתבתי, שבמקום שיש שם אמתלאות הגונות
לא חשו חכמים לאיבה, וע"כ ה"י ב"ל שאם יש

אפשרות להשיג איזה חלק קרקע בסמוך, שלא
נתייחד עדיין לביה"ק הציבורי, ולעשות את

ההרחקה ההגונה, שכתבנו בזה, ולתן להם, באופן
שיתמיסו בזה, אולי יש בזה משום ד"ש, אע"פ

שלפי התנהגות של בני אמונתם עם אחבי'
פה בא"י אינם שוים לעשות להם איזה טובה,

מ"מ אולי יותר טוב שמרחוק יתנהגו עמם בד"ש,
והיינו דוקא ע"י חלקה שלא נתייחדה מעולם ע"י

מעשה לצורך ביה"ק של ישראל, וע"י ההרחקה
האמורה לעיל ולא באופן אחר.

והנני בזה ידידם מכבדם ודושה"ם מקודש,
הק' אברהם יצחק ה"ע.

**Yossele the Holy Miser Buried Next to Tosafos Yom Tov
1578-1654 (R' Yom Tov Lippman Heller) in Rama
Cemetery in Cracow, Poland**

Our Rabbis teach that we should try to be like G-d. Just as the Master of the World is merciful, we should be merciful. Just as He is slow to anger, so we should try to control our tempers.

But do you know what is the most G-d-like act of all? Giving. When we give to others generously, from the deepest depths of our hearts, we are, mamash, so close to G-d...

In the city of Cracow there is an old cemetery. Most of the gravestones are beautifully engraved, even though they are worn and battered by time. But one stone is unlike all the rest. It stands alone outside the gates of the cemetery, under a tree. And engraved on it is one single line: Here lies Yossele, the Holy Miser.

It was the year 1550. The Jews of Cracow all lived crowded together in a miserable ghetto. Most of them were so broken, so oppressed, so poor. Only one *Yiddele* in the ghetto, Yossele, had a lot of money. So you'd think he would use at least some of his wealth to help his poor brothers and sisters. But sadly enough, that wasn't the case. Because Yossele was the biggest miser in the world.

In his whole life Yossele never gave one ruble to help a fellow *Yid*. Everybody thought his heart must be made of stone. You know, a miser is not really part of society, especially Jewish society. One of the most important *mitzvos* is giving charity. If you're not giving, especially if you're very rich, then nobody wants to have anything to do with you. So nobody ever wished Yossele "Good Shabbos" or "Good *Yom Tov*," or blessed him with a good year. In fact, nobody spoke to him at all. When he went out onto the streets of the ghetto, the other *Yidden* usually moved away. But some people, especially the children, threw stones at him, and called him a filthy miser to his face.

One day word spread through the ghetto that Yossele was dying. Members of the burial society immediately ran to his house. Now really it is the work of the burial society to take care of the funerals of all Jews, whether they are liked or not. But this case was different. When the members of the society came to Yossele's bedside, one of them said,

*20. Lamed Vav
R. Shlomo Carlebach
(1925-1994)*

22. Melamed L'Hoil
R. Dovid Tzvi Hoffman
(1843-1921)

סימן קבו

ע"ד אשר שאל מ"כ ממני לחוות דעתי אם מחוייבין אנשי קהילתנו להפריד בענין קברות מחברה שמקברין בני נכריות בבית הקברות של ישראל, אשיבנו מה שנלע"ד בזה.

דבר ידוע שבנך הנולד מן הנכרית אינו קרוי בנך כמבואר בש"ס קידושין ס"ח ע"ב בימות כ"ג ע"א ובשאר מקומות

ובשו"ע אה"ע סוף סימן ח' ואין קידושין תופסין בנכרית כמו שכתב שם סימן מ"ד ס"ח, וכיון שכן בן נכרית מ"שאר כל שלא נ"מור ונ"מב"ש ש"שם גירות הרי הוא כ"מינו ישראל ג"מור ל"כ" דבריו, ב"י שום ספק.

זה ג"כ דבר ידוע שאין קוברין נכרי אצל ישראל, דהא בכל תפוצות ישראל מעולם היה להם לבני ישראל בית הקברות מיוחד. ואף דבר זה פשוט וא"צ ראייה, מ"כ"מ כיון דהמחזיקים והמדרשים מתעסקים לומר דאין בזה עוון אשר חטא לקבור נכרי בבית הקברות ישראל, אברר דין זה קצת בראיות:

הג"ה כבר אמרה הגיורת הצדקת רות את נעמי (רות א' י"ז): "באשר תמותי אמות ושם אקבר", ואיתא שם בתרגום אמרה נעמי אית לנא בית קבורתא אמרת רות ותמן אהא קבירא, ועיין מדרש רבה שם וביבמות מ"ז ע"ב דאמרה נעמי ב' קברים נמסרו לבי"ד וכו' והיינו לא מבעיא דאית לנא בית קבורתא שאין קוברים שם נכרים אלא אפילו בישראל עצמן ב' קברות נמסרו לבי"ד משום דאין קוברין רשע אצל צדיק כדאיתא בסנהדרין דף מ"ז ובשו"ע יו"ד סימן ש"ב. והא דאין קוברין נכרי בבית הקברות ישראל מוכח בהדיא מדברי הראשונים במס' גיטין דף ס"א ע"א דעל הא דקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום פירש"י ז"ל לא בקבר ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום

הרוגים עם ישראל (ועיין מש"כ הר"ן) וכ"כ הריטב"א ז"ל: ולא בקבורת ישראל חס ושלום וכו' ולדין זה מסכים הטור בסימן שס"ז וגם שאר ראשונים אף דפירשו האי עם ישראל באופן אחר דהיינו או

שקוברין הנכרים כשם שקוברין מתי ישראל או שקוברין הנכרים באותו הזמן שקוברין מתי ישראל, ולא עלה על דעת שום מפרש לפרש דעם ישראל היינו שקוברין אותן ביחד. וז"ל הב"ח בסיומן קנ"א אם מצאם הרוגים עם ישראל יכול לקבור מתיהם בקברי ישראל ואע"ג דאין ספק שאין קוברין נכרי אצל ישראל דאפילו ישראל רשע אין קוברין אצל צדיק כ"ש נכרי אצל ישראל וכדכתב הר"ן ס"פ הניזוקין מ"כ"מ יכול הוא לקבור מתי נכרים עם מתי ישראל כחצר אחד מפני דרכי שלום, כיון שמצאם הרוגים יחד, עכ"ל. הרי דאף הב"ח שמקיל לא התיר אלא במצאן הרוגים ביחד, ואף בזה לא התיר אלא בחצר אחד ולא זה אצל זה. הרי דהוא דבר פשוט שאין בו שום ספק לכל הפוסקים שאין קוברין נכרים בבית הקברות של ישראל. והחברה שעושין זה עושין עון פלילי, וגוזלין מהחיים והמתים.

ג. ועוד יותר חמור עון זה, אם קוברין בן נכרית שנשאה ישראל שלא כדת משה וישראל, דכיון דנכרי אחר אין קוברין שם, ואותו נכרי קוברין, הרי מפרסמין בזה שחם מחזיקין אותו נכרי לישראל נגד כל הפוסקים ונגד דין תורה, והרי אותו מעשה היא כפירה מפורסמת בדת משה וישראל.

ואחר כל אלה הדברים גם אני מסכים עם כבוד מעלתו שמצוה על קהילתו להבדל ולהפרש מחברת המדיחים האלה ולהשתדל לקנות בית הקברות מיוחד בעד היראים שיחיו לאורך ימים טובים אמן.

21. Sheivet Ha'Levi
R. Shmuel Vosner

סימן קצג

ב"ה, ד' פ' חקת תשמ"ח לפ"ק.
כבוד תלמידי היקר הרבני המושלם בתו"ר ר' יונה הרשקו שיחי.

אחריה"ט באהבה.

יקרתו קנלתי והאומיות שלוני ע"ד חלקת הקברים בטורונטו - שמאלו היחה שמורה רק לשומרי שנת מחללו ועמה גברו החילונים וקברו שם מחללי שנת לרוב, וגם מלא מים, ואין המנוח ז"ל קבור שם ושאלת האם מפני ציון גדול הזה מותר לפטוהו מקברו.

אכתוב בקצור הנה מלך אין קוברין רשע אלא לדיק המנוח ב"ש"ע יו"ד סי' ק"ב ס"ה נעבר וקברו משמעות הפוסקים דאין זה סנה להוציאו מקברו ז"ל להלדיק ב"ה א"ל להוציא הרשע, ויש ענה לעשות מחינה כמנוח נמשכה אמרי יושר ח"כ סי' י"ג, וע"ע בתשובת מנחת אלעזר ח"ב סי' מ"א מה שהרעיש בזה על אלו שקוברין רשע אלא לדיק עבור ב"ע כסף ומ"מ גם הוא מקיל לעשות מחינה, ומש"כ לעשות מחינה דוקא בתעבה הקרקע בין הקברות ממש נמ"ק כמנהי דאין דנריו מוכרחים, וגם לדברי האמרי יושר אינו כן, ע"ע ח"י סי' ק"ב

ובענין ציון המים עיין שו"ע יו"ד סי' ק"א אין מפנין המת וכו' ולא אינו משמחר שיש למוט וכו' או שיכנסו המים וכו' מלוא לפטוהו, אינאל כמנהי נשנט הלוי יו"ד קמ"א סי' ר"ד דמוכה בפוסקים דהיינו שנכנסים לקבר עלמו דהיינו למוכו גלוסן שיש חשש שיגעו בנת, ואעפ"י שנמלא באתרוים שהקילו גם בלוסן אם שוטפים המים מלמעלה, אינו יודע אם המגז צבי"ק בטורונטו עד כדי כך ואין להיות מתון מתון.

ואם הכונה לפטוהו לא"י מותר אפילו לכתחילה, ומ"מ גם בזה אין למייד אם הדברים לא הגיעו עד כדי ציון ממש, ולריכס לראות זה על המקום עלמו.

ויה"ר שינוחו כולם בשלום וכבוד מעלת תלמידי יזכה לראות בנים ובי"ב עוסקים בתורה ומצות לשמה כאות נפשו היקרה ונפש רבו דר"ש באהבה

מצפה לרחמי ה'.

סימן קמג

בקבורה במאזאליאם אם הוא דבר אסור

י"ז מנ"א תשל"ב
 מע"כ ידידי מהר"י יעקב מוסקין שליט"א וכל הרבנים הגדולים הנרי המרכז בקלויזלאנד. הגה דאי שלבנות מאזאליאם (שהוא בנין עם נוכחים שנבנו בו) להניח שם מתים הוא איסור גדול דאז צריך לקבור דוקא בקרקע כמפורש בסנהדרין דף מ"ז ע"ב קמ"א ותקברו שלא מני להניחו בארץ, ואיפסק כן בשור וש"ע סימן קס"ב ס"א הנהגת את מתו בארץ ולא קברו בקרקע עובר משום מליץ את המת, וגם ברכ"ם סי"ד מאכל היד כתב ותפריץ בשער מערות והשיץ כוז בצד המערה וקוברין אותו בו ופניו למעלה ומחזירין העפר והאבנים עליו, ומש"כ ויש להן לקברו בארץ של עץ, היינו שיצונוהו בארון של עץ ויקברו הארון עמו בהקוף כמפורש בכ"מ וברדב"ן וכן הוא גם בש"ע שסמ"ק ואם נהנו בארון וקברו בקרקע אינו עובר עליו, אך אולי פליגי אם איכא מצאה מן המונחתי לקבור בלא ארון כדמסק בש"ע ומ"מ שנה לקברו בקרקע משש אפילו בהו"ל, ולהרמב"ם אפשר בארון של עץ שקברו בקרקע כמנהגו במדינת זו הוא כמנהג על הקרקע משש, ע"כ"ס הקבורה צריך להיות בקרקע דוקא לכ"י"ט.

וגם איכא עוד איסור דלז' זמן שלא נתעכל הבשר לא לתקבר עז"ת הוא נידון ולאחר עיכול הבשר איכא כפרה כמפורש ברמ"א סימן ס"ט"ג ס"ב ב' שכתב ומה"ל ליתן סיד עליו כדי לעכל הבשר מה"ל וכתב ה"ט"ו בסק"ג שנאמר בשור עליו יכאב כל זמן שבשרו עליו יכאב אינו נזון מן הדין, וצריך לומר שאף שבסנה"ד דף מ"ז ע"ב משמע ש"י אשי מובר דמכי חזו צערא דקברא פורתא הוא הכפרה אף שעדיין לא נתעכל הבשר, הוא רק בהרוגי ביד דאף שהי"ט מהרוגי מלכות כדמסקל אצ"י כיון דבריון א"י מקטלי, והוכיח זה מה"ל דלא הוי עוברין אותו בקבורת אבותיו עד אחר עיכול בשר, וע"ז פליגי ר' אשי ולא צריך להו עיכול בשר וסגי להו בעצרא דקבורה פורתא כדאמר רבא שהחלוק דהרוגי ביד מהרוגי מלכות הוא דבהרוגי מלכות היא הכפרה בהקטלא לבד ובהרוגי ביד מיתה וקבורה בעינן, אבל במת מודה גם ר' אשי דעיכול בשר הוא עושה הכפרה ועיין במ"י המשנה להרמב"ם שכתב גם בהרוגי ביד שאין עונותיהם מכפרין עד שיתעכל הבשר, משמע שפפרש ש"י אשי רק דזהו קרית ר"א בר אבהו, ע"כ"ס במתים לכ"י"ט הורא הכפרה דוקא משנתעכל הבשר כדכתב ה"ט"ו, ומה שאין אנו נוהגים ליתן סיד הוא כדאי"ת בפ"ת סק"ה מתשובת הר אב"ל שאף שמתיר אין לעשות התכמות נגד פעולותיו של הקב"ה, וא"כ למנוע העיכול עושה רעה גדולה להמת שהוא איסור גדול לעצמו, דהא בשביל שיש להמת צער הרדת הדין אסור לפנות מת ממקום דכתב הש"ך בסימן שס"ג ע"ב, אף שהוא רק צער של הרדת הדין ורק על זמן קצר דהא רואה שאין מביאין אותו לדין, וכ"כ"ס מביית העיכול שהוא צער דעונש הדין משום וגם על המשך זמן גדול שאסור.

ומפ"ל משש שחיבתם למרסם האיסור אשר שום איש מישראל אסור להניחו במאזאליאם מתני תרי

איסורים הגדולים עבירה לאו ועשה על כל יום ויום לבד החטא הגדול שהעביר והמתים שאף תשובה לא יושלל עד שירצה את המת ויחזול לו דאין טעם שיחזול לו על מה שהרע לו להכעיס בלא שום הגאה והיאבון. וא"כ משום שבזמן גדול הוא להקבר בבית הקברות הזה, שבו נמצא המאזאליאם ושם אחד לביה"ק הזה שנשא מקום שמבזים שם מתים, וגם כמו שתוינן שונא קבר חשוב להקבר אצל ס"ת וספרים דלכן אמר רבא במגילה דף כ"ז ע"ב דס"ת שבלה נגזוין אותו אצל ת"ת, והאי הוא בזיון מכ"ש להקבר אצל מקום שעושיין עבירה גדולה במתים הורגים כשישנו מלהקבר שם שמיר יעשה, והלא אין מכרו לדבר מטול כזה ואף אם הוא מכרו וישע לא היה לו למכור להו ובמות אנו שבעוד השי"ת תוכו בדיני מדינתנו אשר בהסד השי"ת מתנהגים עמנו בטוב ושלא יבזו וישעו את דיני ועדמתו. קידכם עון המקום להשי"ת שיצילכם במגיעת הפירצה במצות השי"ת כבבד המתים, משה פיינשטיין

סימן קמו

בענין רשעים הרוצים ליקבר אצל נכרים

בעיה
 יום ב' יעקב י"ג מנ"א תשל"ה במעון הקדש סמוך לנרא יארק,
 מע"כ ידידי מהר"י אליעזר גרייפפלד שליט"א ר"מ באנטווערפן שלי' וברכה כל הימים.

הגה לענין קבורה אצל נכרים וקבורה אצל רשע ששניהם אין קוברין, יש לכאורה חלק גדול דאצל רשע הרי מצינו בסנהדרין דף מ"ז ע"א שהרוגי ביד שאסור לקבורם בקבורת אבותם הוי מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומן הרי שלאחר עיכול הבשר שנתקבר הוא כיון דאין שמתוהו לקבורו אצל צדיק, שא"כ אפשר שגם רשע ישראל שמת ג"כ אחר עיכול הבשר מותר להניחו אצל צדיק, אך אולי יש חלק דמיהא על מחטו היה אסור דמת מתוך רשע לא הויא להו כפרה אף בעיכול בשר, ול"ד מהרוגי ביד דאי"ת למנוע דתרי הו"ל להנזיר דאמר יב"ח אין אוששין עור, וגם פשוט שאף אצל אלו שאין להם חלק לפי"ח"ב אין להוציא משם בדעבד מללא הזכיר חלוק בין ה"רשעים.

ואצל נכרים פשוט שאף אחר יב"ח אסור לקבור ישראל, ומשמע שאף עם בני נח ששומרים שבוע מצות המחייבות אין לקבור אצלם דא"כ אין זה בצד רשעתם אלא הוא מצד דאין להם קדושת ישראל, שלכן אפשר שאף אחר שנתקבר צריכין לפנותו משם, וכן איתא בפ"ת סימן שס"ג סק"א בשם ח"צ שמי שנתקבר בקרקעות עכ"מ יוכלין להוציאו משם לקברו בקבורת ישראל, והטעם הוא כדכתבא בפ"ת שם מ"ג"ב דהוא שלא יהא נקבר עכ"מ אצל ישראל, הרי אף בשביל ספק מותר להוציאו מהארץ, וכ"כ בשקברו אותו אצל עכ"מ שצריך לפנותו משם.

ולפי"ן היה נמצא שאם נתקברו קברי עכו"ם עד סמוך לקבר איש זה שיש לפנותו אף ליקבר בבית

סימן קמז - הלכות אבות

הנה דבר משה הוא שיעקר מגזע מחורש זה נובע ממקור משה מנאשם שרוצים להמיר דת ותורה, ואפילו אם הקבורה היתה נהגה בישראל רק בתוך מגזע בעלמא, ג"כ ה"י ראוי לקיים בזה מה שאמרו חז"ל החרו במגזע אבותיכם, וכמו ששולח מתם לענין י"ט שני של גליות החרו במגזע אבותיכם, ביצה ד' ע"ב. וידוע כמה גדול הוא כח המגזע עד שאמרו חז"ל בירושלמי ב"ב"מ פ"ז ה"א, איך הושעתא זאת אומרת המגזע מבטל את ההלכה, ולדעת הרמב"ם

דעת

ב"ה ע"ה"ק ויושלים תוכבא, י"ג טבת תרצ"ה. נכתב לדידי הרב הגאון הפורטנס אב"ד הרי"ט שם חיים פ"ר"מ שליט"א, אב"ד"ס שיפסוק יצ"א וכפ"ה, ש"ד וזכרה באר"י, אחרונה"ס.

בדבר זה שקמו אנשים, שרוצים להחליף את קבורת המתים בשיירת הגוף, ויש מהם שרוצים אח"כ לקבר את האמר, אם ראוי לח"ק להתעסק בזה.

עלמין של יהודים אף שלא הוי שומרי תורה לא מבעיא אם הוי רק עונני להיאבון שיש להם חלק לפי"ח"ב אלא אף אם הוי רשעים כאלו שהם נוסרים שאין להם חלק לפי"ח"ב מאחר דעכ"פ עדיפי מצד קדושת ישראל לענין דיעבד ובפרס שגב במקום זה רוב המתים לא הוי שומרי תורה, אבל הא אין זה צעה כי הוי נשאר שם עוד הרבה כותים וגם שני שומרי תורה נכונים שם, ואף שהבנים יש להם רשות ולא להשגיח על מה שנשארים שם אחרים, אבל אינשי אחרני אין לסייען בזה. ולכן אין לעשות זה ובפרס שהאלמה אינה רוצה. הרי איכא עצה משונה לעשות דבר גובה עשרה ספחים בין קברי העכו"ם לקברי ישראל, ונדו"א גם בצרפת יגיהו לעשות להישראלים גדר על חלקם, ועצה דבר' הרי יוכלין לבדור גם בשומר תורה לקבר רשע שאצלו אם הובנים רוצים בכבוד אבותיו.

חגני דידו, משה פיינשטיין

סימן קמז

בענין רשעים הרוצים ליקבר אצל נכרים, ובענין אפר מתים

בעיה
 ה' אלול תשל"ה
 מע"כ ידידי מהר"ר אפרים אליעזרי שליט"א רב דקהל מלמן כמדינת שווערן שלו וברכה.

הנה בדבר אלו שהתחננו עם נכרים ומתו ברשעתם ורוצים להקבר האשה כשהיא בת ישראל אצל כלה הנכרי וכן הבעל בן ישראל עם אשה הנכרית, אין שום אחריות על מע"כ ומי"תו ולא על הבי"ב המתנהגים בדרך התורה, אבל האחריות הוא שלא יקבר סמוך להם אחר מישראל לא רק משומרי התורה אלא אף אינו שומר תורה אם אך רוצה להקבר כדיני ישראל, שאף אם אינו שומר תורה אסור לקבורו אצל נכרים מאחר שיש לו קדושת ישראל, ואם לא היה טופר בהשי"ת ובתורתו הא יהיה לו חלק לפי"ח"ב אחר שיקבל דינו על עונותיו בנייהיגום, והנכרי אם לא היה מחסדי אה"ע הא לא יהיה לו חלק לפי"ח"ב וגם אם אין לו קדושת ישראל, ויצטרכו לעשות גדר גבוה עשרה ספחים בין הקברים שבחור הרשעים ליקבר אצל הנכרים ובין קברים דשומרי תורה ואף אם אינם שומרי תורה אבל הם רוצים בקבורת ישראל.

אלו ששיפו אותם בין מצד רשעת הבנים ובין מצד רשעת עצמו שצ"ה שישורו אותו אין להניח לקבור האפר בקבורת ישראל ובכלל אפר של מתים אין צריך לקבורה.

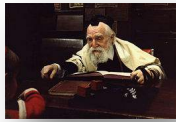
את התינוקות שנתקברו בשעת המגפה רחמנא ליצלן אף שנתקברו בחפזו ושלא כראוי אין לפנותם ממקומם.

חגני דידו, משה פיינשטיין

בהן

בהלכות ממרים פ"א, שלא ידא תסוד ועשה לשמע לדברי ב"ד הגדול הוא ממש איסור ועשה של תורה, אין אצלו חילוק בין גזירות ותקנות למנהגות הגבל הוא מן התורה, ואין לנו מנהג עתיק כמו מנהג של קבורת המתים בישראל, עד שרק לשבדו מלבא, שה"י מלך נכרי, ויתנה לו השאלה מתיכן אנו למדין דקבורה היא מן התורה, חוץ מהמנהג, כמבואר בגמ' דסנהדרין מ"ז ע"ב. ושישטא דגם אם לא ה"י למנהג הו"עיקר בתורה, היינו חייבים להתאמץ בכל המאמצים נגד כל מי

23. Rav Moshe Feinstein

24. Rav Kook

שבא לעקור גבולות עולם ולשנות מנהג כל כך עתיק שהחוק בישראל מימות עולם. החוכר כמת פעמים בתורה. אלא שבאמת נגד השריפה וזאי לרצח הוא מן התורה. שלא יסלק הגוף רק בדרך קבורה. וזי יוכל שמה רב חמא להראות לשבור מלאכ מהכתוב שבתורה כי קבור, כמבואר שם. אלא שדוחין שם בגמ' שלא הי' אפשר לתוכיה מנפוק זה לשבור מלאכ. מפני שהי' אומר דכי קבור משמע רק דליצבד ארז, או ארזו לפי גרסת הערוך שם. אבל לדידי את הקבורה דוקא בארץ זה מוכיח שם הגמ' ממקרא יתירא וזתקברנו. ועי' אמרו שם דתקברנו לא משמע לית. והיינו להגוי השאל אי ארזו או ארזו לפי ולא זרי מודה בדרשא זו התיבה היתירה. דתקברנו ומכאן למדן אנו. שצורך הקבורה. לפנות בארץ או בארזו. הי' דבר המפורש בתורה. מהלשון דכי קבור. ומאחר שנתנה תורה צורה זו לגיזתו נתקף אי אפשר לנו לתולדי אהיה בצורה אחת. כמו כל מצוות התורה שהתורה נתנה להן צביון ותואר מיוחד. שאסור לנו לבדות מלב צורה אחת. ממה שכתוב בתורה. אבל לפי האמת בא הכתוב ופירש בתיבה יתירה דתקברנו. להורות שצריך דוקא קבורה בארץ. ושימה אהיה ארזו אין זו בכלל קבורה. וקין שריפה אינה בכלל קבורה. ועי' בראי כל אלה שרצוים להנתיב שריפה כמתים. ורצוים לעקור דבר של תורה. ואם באיש יחיד בסתפק בגמ' שם (בסנהדרין) אם קבורה משום ביוצא או משום כפרה. ואמרו דגמ' אי אמר לא בעינא דליקברות

להוא גברא אי אמרת משום ביוצא הוא לא כל כמיניה. ואי אמרת משום כפרה הוא הא אמר לא בעינא כפרה מאי. ופירש'י שם לא בעינא כפרה ואי נמי קברו לו לא מתפטר. איכ רואים אנו שמי שמצות כן שלא יקברוה בודאי הוא עושה איסור. בן אי הריא קבורה משום כפרה בין אי הריא משום ביוצא. אלא שהתפרש הוא רק בהה שאם משום ביוצא אסור לשמיע לו וחיבים לקבורה. ואי משום כפרה הרי הוא משחית את נפשו. שמבטל ממנו את סגולת כח הכפרה של קבורה. ועל כן לא תועיל לו כפרה זו. ובודאי אין לך איסור גדול מזה. שיאבד אדם את נפשו ולא יחפץ בכפרתה. ואם כן בארזו אפ' נכלל לסייע לדבר כזה. שיש בו משום חיובו של עבריינים המבטלים את כפרתן של נפשות ישראל ומשחיתים את עונותם על עצמותם. וז' ממה דקרי'ל הווא גם משום ביוצא. ואי אמר הכי לאו כל כמיניה. וקין כשרצוים לעשות זה לחק לרבים בקביעות חיו.

בסנהדרין שם אמר דמקבור היא שיהי' בארץ או בארזו. ועי' אין לכל כשר בישראל עסק עם קבורת הגשמיין הללו. שפרשו מרובי צבה. וטו לרעות זרות ורעות. שרבר שטוס הוא שהקבורה היא מחוקקת בלב כל ישראל את האמנה בתהיה. שהיא עיקר בתורה. וכדכתיב דבינאל ורבים משיני אדמת עפר יקוצו. ואפי' שאין מעצור לפני הקב'ה כל יוכל לקב' כל החלקים הפזורים גם עי' שריפה. וכל הקדושים שנשרפו באש וזאי יוכו לתתיה. וכמו שהארץ בזה הרמב"ן בשער הגמול. מימ כל מה שמצאנו עי' התורה. ואפילו עי' מנהג ישראל קדושים. לחוק את האמונה. אפילו כדי לקרב את הציור אל הלב באופן יותר מורגש. גיכ אסור לשנות ממנו.

ההשית ישפת חיים וברכה לכל ישראל הולכי תום. המקושרים לקדושת תהיק חוכרים חסדי אבות. וציצו מעיר כעשב הארץ ויהיו מתך וגבולתי יקומון. כי טל אורות טלך וכל מי שיש בו טל תורה טל תורה יחייק לחיי עולם. וכל הדברים בהשית ובקדושת התורה וההכנה ובבודה כולם בכלל ואהם ודברים בדי אליכם חיים כולכם חיים. חיים עד העולם. תודתי נתונה לכיג על ברכתו הנאמנה וכן למר. והיה זה שלר כהני' נפש יריע דשית באהר' מהר הקודש מירושלים.

הג אברהם יצחק ה'ק.

ופשוט הוא שאין שום מצוה בקבורת האפר של הגשמיין הללו. שהרי תקלה של טומאה לגבי כתנים אין כאן. דהרי קי'ל שאפר שרופיז אינו מטמא. וכי' הרמב"ם פיג מהלכות טומאת כח היי. וכחכמים דמשה אהלות פ"ב מיב. אלא שאולי ראו לקבור את האפר בכדי שלא יבא ליד תקלת הגאון. שהרי פשוט שהוא אסור בהלכה. כיון דאין המת מכלל איסוריי הגשמיין. אלא מהנקברין דאפרן אסור. אבל י"ל דסתם קבורה אינה דוקא בעפר. אלא כמו גניזה. שהרי

משה

מתווקן זה לבוין. גם לא מסתבר לדינא מלל שארצ'י מיתה נמי יעשו כן דמתי' בשביל הרשעים שמינייתם בבית הקברות. וזו דהקבורה הוא בעצם דבר כפרה לכל. אך שלא מנע לרשעים משום שלא סגי להו בכפרה זו. ומי' לא שוין שיגרע זה לאחרים שסגי להו בכפרה זו. ורק לענין טובו מצני' שונות הצדקים שחיל אף לאחרים הקברין סביבתין. ואף רחוק ממנו כשרוא בשם מקום אחד כדמצני' שבוכה משה שנקבר במדבר וזכין כל זה המדבר לתחיית המתים (דברים רבה פרשה ב' ט' אסר ל חקפ'ה למשה אם אהה נקבר כן אצלן בוכותו הו באר עמר) ולא לענין עונשין.

ג. אם צריכים לכפש מחילה מן המת ולשוב בתשובה על מה שהצויאנו מקברו ושורפו

שליטן מסתבר לדינא שלא טוב עשו מה שהצויא אותו מקברו כשידעו שיהי' מוכרזין לשורפו. אף שהיו קבור אצל עכ"ם ממש. וכי'ש אם מונע שהיה קבו אצל ישראל. אך שביה"ק נחשב שהוא של עכו"נ מחמת שרבר מתי' דשם הם עכו"ם. שהיה אסור. או חם לפי טעותם. ולא היה להם שם ממי לשאלו ועשו זו לכבוד המת. אם הוא מת שאין חייבין בכבודו - אלו מצו שעל הכל נוטל ענין התעסקות בכבוד המת - הו וזאי חטא בשאג שצריך כפרה. ואם היה אביהם או אבן - שחייבין בכבוד אב ואם אף לאחר מיתה - שא"כ אבן שעוסקין בכרי המת דאבדן איכא כיהו גם קיום מצוה כבוד אב ואם. שייך לומר שכיוון שלימי מחשבתם היה זה מעשה כבוד. מחמת שכן הוא נחשב לסתם אינשי. והנה לפי מחשבתם הוצאת המת מקברו הוא מעשה מצוה. שא"כ וזא טעה לעשות מצוה ובגצום עשה איסור. שהיה קולא מעשה איסור משוגג בלא מחשבה למעוה. וזא בדבר שאיכא חיוב חטא בשוגג. איכא חילוק איכא לדיבא זרי' יחושע ביבמות דף ל"ד ע"א לדינא. שכתבנו בזה מצוה פשוט. אי נמי בדיני שמים איכא חילוק בזה. בין בן לשאר קרובים לענין בקשת מחילה ותשובה. שבגין לא יצטרכו בקשת מחילה ותשובה. ואחרים יצטרכו. וזו הנכח ליידי בזה.

ההני ידידו מוקדיר מאד משה פיינשטיין

יורה דעה - חלק ה - סימן נו

נדון. ואם קרובי המתים שבביה"ק מעכבין בטענה שקרובי המת שבאו מרוסיא אין מנוהגין כראוי ולא יחייקו בשביל זה זכות קבורה שם לעצמם בשביל אפר קיינים שקבור שם. וזאי יש לחוש לקבורת רשע אצל צדיק. יש להם רק לתבוע שיחגרו להם חסידים טהב שזה לא יעשה וזה לקרובי למקום קבר. וגם בלא כתב ויחלו לעכב מצד הרין כאשר ירצו לקבר שם את הקרובים באם יהיו אינשי ולא מעלו. אך לרוחא דמילתא שייך להצריך שיחגרו להם כתב.

ב. אם נכון להוציא מת מבית קברות של נכרים כשצריך או לשרפו. דמה עדיף - שלא יהיה קבור אצל נכריים או שיהיה קבור בקבר כל דהו

ולענין אם עשו כראוי בהו שהוציאו אותו מקברו. מאחר שידעו שלא שייך שיליכוהו לקבור שלם במדינה אחרת. אלא רק לשורפו. הנה חוב קבורה דאורייתא מקרא מפורש כי קבור חקברנו (דברים כ"א כ"ג. סנהדרין מ"ז ע"ב). ולהקבר אצל עכו"ם שאסור נמי הוא דאורייתא מהלכה למשה מסיני שאיכא שתי בתי קברות לבי"ד אחד לנסלקין ולגשריפן ואחד לנורגן ולגתקין (סנהדרין מ"ז ע"א שני קברות גטרא גמירי לה) משום שאין קוברין רשע חמד אצל רשע קל. וכי'ש שאין קוברין סתם אינשי שהם מחוקק כשרות אצל עכו"ם וכופרים. ואפילו אינשי מישראל שהם עמי הארץ איכא כ"י'ש שאין קוברין אותם אצל עכו"ם וכופרין. שלכן געשה הספק לכאורה שזה. מאחר דהרררע דאורייתא.

אבל מסתבר ששקבדה הוא עדיף. ממה שיהיה נקבר אצל עכו"ם. דזה הקבורה הוא כפרה (סנהדרין מ"ז ע"ב מיתה וקבורה בענין). שזה איכא גם שנקבר אצל רשע ואצל עכו"ם. ומה שנקבר אצל רשע ועכו"ם אינו מוגרע כפרתו בהו. והאיסור לקבורו אצל רשע ועכו"ם וזא איסורא בעלמא. משום כבודו. ואף אם ינמא דנקבר אצל רשע ועכו"ם מתוך שמקוין עוון הרשע והעכו"ם והחמורים והמרוכבים. יש לחוש שישפידו גם עונותיו אף עוון מעשים וקלים. שא"כ נמצא שהוא גרוע גם לענין כפרה. עכ"פ וזאי הקבורה את אצל רשע ועכו"ם הנה ענין מפרה. ועדיפא מלא נקבר כלל שליכא כפרה כלל כשליכא בזין (ובאיכא בזין ארדאם סתם יש למת שמופען ממנו לאחר מיתה מת שלא נספר ולא נקבר וכו' הו סימן יפה למת. סנהדרין מ"ז ע"א). כזא שהרררען המת שאין

אגרות

מת שהיה קבור בין הנכרים והוציאנוהו מקברו ושורפוהו כדי לקברו בקבר ישראל בע"ה י"ב סיון תשמ"א.

מ"כ ידיד הנכבד מאד זרוב הגאון מהר"ר נחום גאלובערט שליט"א הרב דעת ישראל

הנהו כדבר מת שהיה קבור ברוסיא בין העכו"ם. משום שליפי חוקי ממשלת הסאוועטן אשר שם אין בית הקברות של יהודים. ואחר זמן נתנו רשות להמשפחה שלו לעלות משם לאמרייקא. ולא הצטר לעוב את קרובם לחיות קבור שם בין העכו"ם. ולהוציאו מקברו משם ולקבורה. לא הציחום. שלכן הוציאנוהו ושורפוהו והביאו את אפרו. אם רשאים לקבור את אפר המת בבית"ק כראוי.

א. בהא דרולי טוב לקבור אפר מת לכבודו אף שאין בו חיות קבורה. ואם הוא אביו אולי יש בו חיוב כיבוד אב. ושאיין לקבם מצו מתים אחרים שבבית הקברות

הנה אפר המת אין צריך קבורה מוזנב קבורת מת כשאין שלדו קיימת (בדא' בודה כ"ז ע"ב דהוקא כששלדו קיימת טמא. וברבי"ם פ"ג משנתא מת הי"ט. ורי דבלא הכי אינו נחשב מת). אבל כשרצוים לכבד זכרו. ובשביל זה הם מקברים את האפר שגעשה מגופו. אין מעכבין אותו. וגם אולי הוא דבר טוב לעשות. וכי'ש כשהוא אביהם שחייבין בכבודו. מאחר דהעלמא והשכין זה (קבורת האמר) לכבוד - אולי נעשה מצד זה מצוה להבנים ממילא. אף שלדינא אינו כולם. דענין כיבוד אב אולי הוא חיוב גם כמה שהזשיכו העלמא לכבוד. כשליכא בהו ענין איסור. ולקבור אפר המת. אף שליכא חיוב. הא ליכא איסור.

ומצד המתים הנמנחים בבית"ק ליכא קפיצא לקבר אצלם אפר של מת - אף אם היה אפר של מת רשע שאין קוברין אותו אילו לא נהרף אצל סתם אינשי דהיו נחשבים לשומרי שבת וכל התורה כולה (מהו דאין קוברין רשע אצל צדיק כשיש יידי מי שסי'כ סעיף דה) - מאחר דהאפר לא נחשב שקיים איהו דבר מחמת כשאין שלדו קיימת. וכי'ש כשהיה אדם כשר. אף אם שרפהו שלא

26. Melamed L'Hoil
R. David Tzvi Hoffman
(1843-1921)

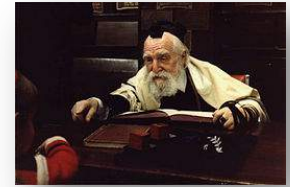
סימן קיג

שאלה: אשה אחת צייתה לפני מותה שישרפו את גופה, ובעלה קיים את דברה ושרפה בבית השריפה, ועכשיו שואל הבעל שיקברו את אפרה בבית הקברות, איך יש להורות?

תשובה: תחילה יש לדון אי יש חיוב קבורה באפר המת. והנה פשיטא דאין להביא ראייה מתמורה דף ל"ד ע"א דאמרינן דמת הנשרף אפרו אסור משום דכל הנקברין אפרן אסור, דזה לא נאמר לענין מצות עשה דקבור תקברנו, אלא דאפר המת ג"כ נקבר כשאר איסורי הנאה הנקברין דאין כאן מצות עשה קבורה דווקא, אלא מפרך וזורה לזוח או מטיל לים, עיין פסחים כ"ח ע"א, ותוס' תמורה ל"ג ע"ב ד"ה הנשרפין. ואיפכא יש להביא ראייה שלא מיקרי מת דחייב לקוברו מדאמרינן בנדה כ"ז ע"א, דמת שרוף שאין שלדו קיימת אינו מטמא, אלמא דלא הי' כמת אדם, וא"כ י"ל דלא צייתה התורה לקוברו. אמנם ודאי אם נשרף מת באונס או הקדושים שנשרפו בקידוש השם, פשיטא דמחויבין לקוברן, או משום בזיונו או משום כפרה, (עיין לחם משנה רפ"ב מהל' אבל דכתב דטעמים אלו נאמרו אי אמרינן קבורה לאו דאורייתא) כדאיתא בסנהדרין מ"ז ע"ב, ועיין שאילת יעבץ ח"ב סימן קס"ט. אמנם כאן בנדון דנן הרי המת אמר אל תקברוני ומשפחתו קיימה אח דבריו, והאיך נימא דאנחנו מחויבים לקוברו אחר שכבר נשרף, שזהו קבורה שלא צייתה התורה. ועיין בספר יענה באש להרב ר' אליהו בן אמוזג שהאריך בענין זה הרבה. ואף שהעלה דתליא אי הפירוש משום בזיוני כרש"י ותוס' או כרמב"ם, מכ"מ יש לדקדק על דבריו הרבה, וכנראה אחר העינין יש להורות דאין כאן חיוב קבורה לא מה"ת ולא מדברי סופרים.

אך יש כאן חיוב לגנוז האפר שאסור בהנאה, כדאיתא בסוף תמורה וחזינן בריש סימן קל"ג דאפילו פירות שקבל בשכר יין נסך ישרוף ויקבור האפר בבית הקברות וכן בכור בהמה שמת המנהג לקבור בסדין בבית הקברות עיין באה"ט סימן ש"ז ושם בספר בית הלל ובספר בית לחם יהודה והוא מהש"ס ע"ז ס"ב ע"ב ועיין תוס' שם ד"ה ולקבריהו, וא"כ י"ל

25. Igros Moshe
R. Moshe Feinstein
(1895-1996)

סימן קמז

בענין רשעים הרוצים ליקבר אצל נכרים, ובענין אפר מתים

בע"ה
ה' אלול תשל"ה

מע"כ ידידי מוהר"ר אפרים אליעזרי שליט"א רב דקהל מלמן במדינת שוועדן שלי וברכה.

א.

הנה בדבר אלו שהתחננו עם נכרים ומחו ברשעתם ורוצים להקבר האשה כשהיא בת ישראל אצל בעלה הנכרי וכן הבעל בן ישראל עם אשתו הנכריה, אין שום אחריות על מע"כ תורתו ולא על הבע"ב המתנהגים בדרך התורה, אבל האחריות הוא שלא יקבר סמוך להם אחד מישראל לא רק משומרי התורה אלא אף אינו שומר תורה אם אך רוצה להקבר כדיני ישראל, שאף אם אינו שומר תורה אסור לקוברו אצל נכרים מאחר שיש לו קדושת ישראל, ואם לא היה כופר בהשי"ת ובתורתו הא יהיה לו חלק לעוה"ב אחר שיקבל דינו על עונותיו בגיהנום, והנכרי אם לא היה מחסידי אות"ע הא לא יהיה לו חלק לעוה"ב וגם הא אין לו קדושת ישראל, ויצטרכו לעשות גדר גבוה עשרה טפחים בין הקברים שבחרו הרשעים ליקבר אצל הנכרים ובין קברים דשומרי תורה ואף אם אינם שומרי תורה אבל הם רוצים בקבורת ישראל.

בדבר לקנות מקום קברות עבור רשעים אלו שרוצים להקבר עם הנכרים, ודאי הצבור בתור צבור העוסקים לטובת הקהל אין להם להתעסק בזה, אבל אם יתנו כסף לאחד אף אם הוא מגבאי הקהלה שיקנה בתור יחיד עבורם מקום קברות אצל קברות ישראל יכול לקנות עבורם אבל שיהיה חלק מופנה בינם ובין חלק הקברות שקבורים שם בני ישראל הרוצים להתנהג כדין לא פחות משתי תפוסות שהוא יותר משמונה אמות של תורה וגם לעשות גדר ביניהם גבוה עשרה טפחים.

אם הרשעים רוצים לעשות להם טהרה אף שלא מובן איך ירצו הרשעים בזה, מ"מ אם ישלמו להאנשים שיעשו להם טהרה יכולין לעשות, אבל אין מקום לעשות להם רחיצת הט' קבין, ואם ירצו בתכריכין צריך ליתן להם תכריכים אך לא להנכרים, והספד הא לא שייך לעשות על רשעים כאלו, ואם שוכרים לאחד שידבר עליהם איזה שבה אם יש לו באמת והוא עושה זה בעד השכר אין לאסור לו, אבל כתר"ה שהוא רב העיר אף שהוא בעד שכר ויש לו איזה שבח יש לו להשמט מזה בכל האפשר.

ב.
אלו ששרפו אותם בין מצד רשעת הבנים ובין מצד רשעת עצמו שצוה שישרפו אותו אין להניח לקבור האפר בקברות ישראל ובכלל אפר של מתים אין צריך לקבורה.

ג.
את התינוקות שנקברו בשעת המגפה רחמנא ליציל אף שנקברו בחפזון ושלא כראוי אין לפנותם ממקומם. והגני ידיו,

משה פיינשטיין

שפיר חזי דאין זה דומה לעצמות, דעצמות מטמאין ואפר אינו מטמא, ועוד דבעצמות אין כאן חשש מחזיק ידי עוברי עבירה, וכאן בלתי ספק יש חשש זה. והנה בכתב עת איזראעליט מספר 7 משנת 1897 [למספרם] צד 117 (25 ליאנואר) הביא שהרב הג' דהאמבורג התיר לקבור האפר במקום מיוחד בביה"ק, ויש שספרו שגם הרב ר' נתן אדלר זצ"ל מלונדון התיר זאת בהסכמת הגאון דקאוונא זצ"ל. אמנם בתשובות הגאון דקאוונא לא נמצא תשובה זאת. והרב דהאמבורג אמר שלא התיר לקבור כי אם הטמנה בקרקע במקום צדדי מזדמן, [ואנדערן נור פערגראבען אן אבזייט געלעגענער שטעללען]. אמנם גם על זה יש לומר דאין לדמות מקום למקום, ואם בהאמבורג אין חשש להתיר, יש לומר דכרוכ מקומות דמדינת אשכנז יש לחוש דכיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין, וא"כ טוב שלא ליתן רשות לכלום, אף דמצד הדין אין איסור. (ואם מצד הממשלה יצא משפט שצריכין אנו לתת מקום בבית הקברות, אזי יש לתת מקום מן הצד, מיוחד ונבדל משאר הקברים). וגדולה מזו הביא בספר לקט הקמח בשם תשובות מהר"י לוי (סימן מ"ט) על אם שנגררה אחר דעות בנה א' רשע יש לקברה בקבר ישראל, ולמגדר מילתא אם יראה בעיני בי"ד יניחוה על פני האדמה.

וזה נוסח חוות דעתי אשר כתבתי בזה הענין^א:

אף דאין כאן מצות עשה דקבור תקברנו מכ"מ מצד אסור הנאה יקבור האפר בבית הקברות. אך תשובתו בצדו דדווקא היכא דיש חשש שמא יחטט אחריו צריך לקבור בביה"ק אבל כאן אין חשש זה דבזמננו אין דרך לחטט אחר אפר המתים וליקח לזבל, עיין ט"ז סימן קל"ג סע"ק ב', וגם אין דרך ליקח אפר המתים לצורך שאר דברים, וא"כ אין חיוב לקבורו בבית הקברות דווקא. אך מכ"מ יש לומר נהי דאין כאן חיוב מכ"מ אין לאסור, דאין לומר דיש בזיון למתים אם יקברו שם אפר שרופים, דהא אין אפר שרופים גרוע מפירי דאסירי בהנאה או מבכור בהמה שמת.

אמנם נראה דלמגדר מילתא יש לאסור, דודאי אם נתיר אפר השרופים לקבור בבית הקברות, הרבה יצוו לשרוף את גופם, כי יחשבו שמותר או שאין האיסור גדול כ"כ, ובודאי אין להחזיק ידי עוברי עבירה בדורנו. וכדומה מה שכתב ר' אליהו בן אמוזג בספר הנ"ל וז"ל: אמנם אם נכון וראוי לתת להם מקום בבית הקברות שלנו לשרוף וכו', הא ודאי שאין דעת חכמים וצדיקים נוחה בזה וכו', מכ"מ סיוע מיקרי וכו', עכ"ל. ולענ"ד גם זה קצת החזקת ידי עוברי עבירה אם נותנים להם מקום בביה"ק. ואף שכתב אח"כ וז"ל: ואם נכון לתת מקום שם קבר וכו', בזה נראה לי שאם מתרצים שיהיה אפרו קבור בקרקע ממש כדרך שאר מתים לית מאן דימחי בידיהו דלא יהיה אלא כמו לקוט עצמות דטעונין קבורה, עכ"ל. הגה בזה לא

27. Geshet Ha'Chaim
R. Yechiel Michel Tukachinsky
(1872-1955)

ט. משרפת הקרימיטוריום.

א) איסור חמוץ הוא לשרוף את המת, והשרפו מבטל מ"ע דקבורה בידים, וגורם תקלה גדולה למת (עפמ"ש בזה"ק, מתועלת הקבורה, וכדברינו בח"ב פי"ג). ול"ד למ"ש הרשב"א (תשו' שס"ט) שמוותר לתת סיד על המת למהר עכול בשרו, (והוא גם בב"י וברמ"א שס"ג). דעכול מהיר ע"י חמרי אדמה אין זה מגדרי שרפה כלל, דומה זה למי שקוברין באדמה המכילה עפרות סיד, שיש אדרבה מהדרין לקבור באדמה שכזו (ובס' חיי עולם הנו"ל יש רבנים מתקשים בדברי הרשב"א, ולק"מ).

וגדול פשע שריפת המת, כנאמר: על שלשה פשעי מואב על שרפו עצמות מלך אדום (עמוס ב') וראה ב"ב (כ"ב), ובמעשה דגלגלת יהויקים שנשרף (סנהדרין פ"ב), ויש בזה גם מבזיון כשורף גויילי ס"ת (עפמ"ש"ל בשם הרמב"ן והחת"ס), וכל שרפת אדם לקללה תחשב, כמבואר בכמה כתובים, כגון הא דכתיב (בירמי') "לא יאסף ולא יקבר" ועוד מקראות כאלה.

ב) והאפר של המתים הנשרפין בחברת "פיריגעזלנשפט" (משרפת הקרימיטוריום) על פי צואת המת בחייו — הסכימו רבני וגדולי הזמן מדור החולף שלא לקבור דשנו בקברות ישראל (מובא דבריהם והסכמתיהם בס' חיי עולם להרה"ג ר"י לרנר אב"ד אלטונא). אדם שבחייו לא רצה במצות וסגולת הקבורה, וכפר ביעוד התחי' — סר מעליו צלם הקדושה ואין באפרו מהקדושה, ואין בקבורתו ההכשר ליעוד התחי', גם טעם הקבורה משום בזיון משפחתו (שאמרו בסנהדרין מ"ו: וראה תוס' שם ד"ה קבורה) אין כאן דענין הבזיון כ' רש"י "שלא יתבוה לעין כל שיראוהו מת ונרקב ונבקע", וזה ל"ש באפר.

אמנם נשאר עדין הטעם מחשש איסור הנאה (וכאמז"ל בע"ז ס"ב: ותוס' שם ומ"ח:), אבל אין בשביל כך חלות חיוב קבורה על אחרים, דאיה"צ הצריך קבורה חיובה רק על הבעלים של הדבר ולא על אחרים ואין כאן בעלים על האפר (גם היורשים החייבים בקבורתו הוא לא מצד בעלות כי אם מצד מצות קבורת המת שצרכיו מוטלים עליהם וכשנשרף ואיננו אין גם עליהם חיוב הטמנת האפר).

ועוד שהחיוב לקבור איה"ג הוא לא מצד מצות קבורה אלא להסיר מכשול ולמי איכפת אם יגנוז במקום אחר איזה שהוא.

והנה כשציה לשרפו אינם רשאים לציית לצויו וכדאמרו שם סנהדרין באומר שלא לקברו "אין שומעין לו", ובירושלמי כתובות (פי"א א') אמר שרפוני כו' ותנו כו' אם אין שורפין אין נותנין, וכשלא שמעו לו ולא שרפוהו ודאי קוברין אותו (כדמוכח גם מהא דאמרו אין שומעין לו) דהא קוברין גם עברין ומאבד עצמו לדעת (וכמש"ל). אבל אם ציית לי ושרפיהו ואין עוד גוף המת אין לחייב קבורת אפרו.

28. Maharsha
R. Shmuel Eidels
(1555-1631)

גליון סהרש"א

הפסיד ת' בית יעקב סי' ס"ג
טובא בבא היסב. מיהו
ראיתו טהחוס' סנהדרין ס"ז
אינה טחורת. לי כלל:
(סעיף י"ח) משנים טקטס.
היושבו' בדרום יושבו' בצפון
והיושבים בצפון יושבים
בדרום. טור:

(סי' טמ"ה סעיף ב') בחוקת
שאיבד עצמו. ראיתי כחוב
בגליון ש"ע כ"י הנר"צ הירש
אבד"ק ברלון וצ"ל שהחלים
דבהפיל עצמו למים כיון
שהמים מעלי' וטוריד' אותו
טרם יפול אל התהום וימות
ודאי סתחרס טרם יפול
וימות וע"כ מתעסקי' עטו לכל
דבר ע"ת מתם סופר לניסי

שלא לשנות ממנהג הקבורה

ב"ה ג' אדר ב' תשמ"ו

ע"ד ההצעה במכתבו דו"ל "לאור זאת מציעים לבנות בתי קברות בבנין של מספר קומות וכו'. לפי התוכנית ייבנה בנין מביטון מזויין כמו שכונים בנין מגורים, ובכל קומה תשפך אדמה בגובה 1.50 מ'. האדמה השפוכה בכל קומה יהיה לה קשר קבוע עם קרקע בתולה באמצע ארובה המלאה באדמה הנוגעת בתחתיתה בקרקע הבתולה", עכ"ל.

לדעתי מלבד דלפימ"ש רש"י בסנהדרין דף מ"ו ב' כפרה משום כפרה "כי היכי דתהוי ל" כפרה בהטמנה זו שמורידים ומשפילים אותו בתחתיות" משמע דלפי טעמא דקבורה משום כפרה יש צורך לקבוע בתחתיות ארץ. זאת ועוד, ההצעה הנ"ל לבנות בתי קברות בבנין של מספר קומות היא שינוי ממנהג

העבודה שנהגו עד כה וע"י שו"ת דודאי השרה סי' ל' דמנהג דמתים הוא חמור משאר מנהגים ע"ש.

ואף שנהגו בחו"ל לקבור זה ע"ג זה, ודאי אין דנין מאי אפשר לאפשר, דשם ניתן ליהודים מטעם המלכות רק שטח מצומצם לקבורה, לכן היו נאלצים לקבור מתים ע"ג מתים, אבל במקרה דיש אפשרות, ודאי שאין לשנות מנהג הקבורה שהיו נוהגים משנות דור ודור, גם אם יהיה צורך להרחיק את ביה"ק מן העיר. תושבי שארצה"ק עדיין יש מקומות קבורה כאלה, לכן אין אני וואה בעת צורך לדון בתוכנית זו.

כבוד רב ובברכת ההורה

יוסף שלי' אלישיב

29. Rav Elyashiv

הלכה

פסקי הגר"ש אלישיב - הלכות אבילות - פרק ט - בית הקברות

צינוני

אף כשכבית הקברות הסמוך לעיר קיימת מצוקת קבורה אמיתית, אסר רבי כמבואר בתשובתו "גם אם יהיה צורך להרחיק את בית הקברות מן העיר כלומר אין לקבור בקומות לצורך נוחות, או כדי להיקבר בסמוך לקברי אביו רבינו התבטא בפני העוסקים בדבר: חולות ראשון לציון וכן אדמות הנו שוממים לאורך קילומטרים רבים, אם חסרים מקומות קבורה סמוך לירושלם תקברי שם, ולא בקומות.

דברי רבינו ברור מללו: אין לקבור בקומות! וכן הוא מורה וכו' לכל השואלים. תלמיד חכם הופיע לפני רבינו וביטל את החתום על ברוז בו נאמר שהקוביים בקומות מכילים מצות קבורה.

רבינו סירב ואמר: עדין לדעת שמעיקר הדין אין בזה איסור, בחו"ל כולם קבורו ככה. אלא שמאחר ובארץ ישראל לא קבורים ככה, אסור לשנות המנהג.

יוסף

סי' מה - [ש"ע סימן שסב] - דיני הקבורה

ילקוט

ח. בית קברות ישן שנתמלא קברים, ואין השלטונות מאפשרים להקצות שטח נוסף לבית הקברות, וברצון התברא קדישא לשפוך עפר ולבנות שם כתלים עבים, ולקבור המתים בתוך כוכים, אשר יחפרו אותם בעוכי הכתלים, כמו שהיה בזמן חכמי התלמוד, העיקר ליינא שמונתו לקבור בכוכין. בהפסק ששה טפחים בין זה לזה. ח)

ח) הגה במשנה ב"ב (ק) המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר, עושה מערה ופותח לו בתוכה שמונה זבובין, שלשה מכאן ושלושה מכאן, ושנים כנגרין [בכותל האמצעי]. וכן פסק הרמב"ם (פרק כא מהלכות מביית הלכה ר), והפור והשלחן ערוך (יושב ששם סימן ר"ז ס"ז). ח"ל הרמב"ן בספר תורת האדם (ענין הקבורה דף ל'): שאלו לרב נטרונאי נאון, איזו היא דרך ישרה בין הקבורה, אם לתת המת בתוך הכוכ, ולהניח דף למעלה ממנו שלא יפול עפר על פניו, או כשם שאנו נוהגים לתת עפר על כולה והשבי, יש למנוע מהחביל עפר על פניו שהוא דרך ביוז, ואין ראוי לעשות כן, והנה לא כל הארצות שוות בזה, שיש מקום כמו בארץ ישראל שיש שם ברר גדול וכבר [והקדק שם עצום], או מכניסים את המת לתוך הכוכ, ואין נותנים עליו עפר, והמת מתייבש שם, ואינו מתליע, אבל בבבל שאין שם ברר, והמנהג שקוברים אותו בארון, ונותנים עפר על עינו, ומכסים פניו בתבריכה, ונותנים עפר על בגדיו מנכסה טפה, ועל העפר נותנים לוח שהוא כסוי של הארון, ונותנים על הארון עפר הרבה עד

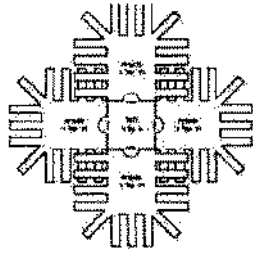
שהכל תלוי במקומות, לפי מצב הלוחות והרישכות של המקום. ע"ש. ומה שעצו לעשות הכתלים ממלם, כדי שיעמדו ימים רבים, נראה שגבן על כל פנים לוח עפר בקרעית הכוכים. ויש להניח ששה טפחים בין קבר לקבר שעליו. ואף שהרמב"ן (הרות האדם, דף לח) כתב, שבשני קברות שזה למעלה מזה, וקרקיעו של העליון מפסיק בנתים שלשה טפחים מותר, מכל מקום בפור ובשלחן ערוך (סימן שסב סעיף ד') איתא, שאם יש ביניהם עפר ששה טפחים, מותר. ולכן יש להקפיד שיזיה עפר בגובה ששה טפחים מפסיק בין כוכ לכוכ שלמעלה ממנו. ואם דרך מרינתו לקבור בארון, כמו בעיר אירופא, נכון לנקוב קרקעית הארון לארץ שיגיע לעפר. כמו שצוה רבינו הקדוש ברוחשמי (פרק ב' וכלאים הלכה ד') לפני מוחו, שיהיה ארונו נקוב בארץ. וכן כתב הרמב"ן, ומה שיש שחששו שהשלמונות יעמדו מלנכות הארון, נראה שאין לחוש לכך, בפרט שאין זה אלא למצוה להנעילת הנפסור ואינו לעיטובא. וכל שבעינינו מותר, אין לנו דעו לכתחלה. ועיין שכתב שבעיר פרסבורג היה המנהג לקבור זה על זה, ועיין עוד בשו"ת כתב סופר (חלק י"ד דעה סימן קפ"ד), וכן כתב בשו"ת מו"ר"ם בריסק חלק ג' (סימן סימן ל"ז). ע"ש. [מבאר כל זה בשו"ת יב"ע אומר חלק ט' חלק י"ד דעה סימן ל"ז].

☆☆☆

30. Rav Ovadia Yosef

קבורה ב'מערות קבורה' מודרניות

סכימת מערה עם 52 קברים, כאשר תמיד בשמונה קברים בבינות הקברים בשתי קומות ולפי רש"י

ההנחה היתה שמעל כל קבר היה טפח אויר, ולכן הטומאה אינה בוקעת ועולה. השרת בו נמצאת המערה אינו טמא. טמא הוא פתח המערה, ולכן חצבו אותו במרכז (ישע על שש).

בתי קבורות

זמנים מאוחרים יותר החליטו לבנות בתי קבורה, שהיו כנראה מערות קבורה ציבוריות. חלק מהקברים נקברו רק לתקופה של י"ב חודש עד לעיכול הבשר, ואז לעשה ליקוט העצמות, והמתים נקברו במערות קבורה משפחתיות או בקברי משפחה.

בזמנים הראשונים קברו בעיקר משפחות משפחות. אך מה היה דינו של מי שאין לו משפחה לאט לאט עברו לעיסת בתי הקבורה הציבוריים הקבועים, והחלו לעשות קברים על גבי האדמה. באותו זמן כנראה גם החלו לסמן את הקברים בסימון קבוע, כך הככה המצבה לסמל הקבר.

אין בידינו ראיות ברורות על קבורת שדה נמשכת. ברור הוא שהפיכת שדות ומקומות מגורים לבתי קבורה היוותה בתקופות שונות בעיה רצינית, בעיקר נוכח העיבדה שהפסיקו עם המנהג להעביר את העצמות לקברי המשפחה בתהליך של ליקוט עצמות, ובמקביל נקבעה החלטה שאין לפנות מתים אלא בתנאים מאוד מוגבלים, לפיכך החלו קוברים במערות. דוגמא בארץ היא מערות הקבורה שבבית שעים. הרבה קילומטרים של מערות קבורה יהודיות אנו מוצאים מתחת לאדמת רומא.

חלק ממנהרת קבורה יהודית עתיקה ברומא. נראים כוכי קברים בכמה שכבות, בעיקר בולט הדבר בכוכים רחוקים יותר

- 8 עירובין י"א, א.
- 9 שמחות פרק ז הלכה ט"ז.
- 10 בבא בתרא ק, ב.

לפי השבן החברית קדשא, מספר הקברים ביתס לשטח האדמה הוא 350 קברים לדונם 1000 מ"ר. לפי החשבון במשך 120 השנים הבאות ימותו בארץ, בה היים היום כשישה מיליון יהודים, כעשרה מיליון בני אדם. השטח הנחוץ לקבורה לפי זה הוא כ־28 אלף דונם, שהוא כשטח בני־ברק, גבעתיים ורמת־גן ביחד, או כמחצית גדולה של העיר תל־אביב. כל אחד מבין שיש כאן בעיה.

היסטורית הקבורה בעם ישראל

דין הקבורה בעם ישראל עברה שינויים גדולים במשך ההיסטוריה. תחילה קברו כנראה בכל מקום שהייתה אפשרות. אברתם מנה לבני חת וקנה מהם את השדה ומערת המכפלה, בה נקברו האבות והאמהות. רחל נקברה על אם הדרך, בדרך אפרת היא בית לחם, וסביב קברה המשיכו הערבים לקבור עד לדורנו. אנו מוצאים קברות של אנשים חשויים שעליהם יש לנו מסורת, כמו קבר יחזקע בגבול נחלתו בהר אפרים, קבר שמואל ברמה, ואבשלום בנה לו יד' בחייו כי לא היו לו בנים, וסביבה נחצבו עוד קברים בשלע. יותר מאוחר נחצבו קברות עתיקים המכונים היום קברות הסנהדרין וקברות מלכי בית דוד בירושלים, קברות המכבים, קברות תנאים ועוד. הקברות הללו מפוארים ברחבי הארץ. אבל היכן נקברו תושבי הארץ הרגילים ישנו כמה אפשרויות:

- א. הם נקברו באופן זמני בשדותיהם, או במגרשים שכורים, למשך שנה עד לעיכול הבשר, ואז הועברו העצמות לקברות המשפחה במערה וכד'.
- ב. היו להם קברות משפחה במערות וכוכים.

לאפשרות הראשונה ישנו כמה סימוכין: בכמה מקומות בתלמוד דנים בעניין שדה שנאמר בו קבר או שנחיש בו קבר. כיצד ייתכן שלא יודעים על קברו אחד התקברים הוא שהיו קברים לזמן ואח"כ היו מוציאים את עצמות הנפטר, וקרה שלא מצאו בדיוק את המקום לנאבד' הקבר, או שבטעות חרשו את המקום כי החורש לא ידע על קיום הקבר. בכל אופן ודאי שהיה מקובל לקבור בקברות המשפחה אחרי שנתעכל הבשר, וליקוט עצמות' היה תהליך מקובל בתקופה התלמודית - כך משמע מפרקים יב-יג במסכת שמחות.

גם מעניינת המימרה של אבא שאול¹ 'קובר מתים הייתה והייתי מסתכל בעצמות של מתים, השתה יין חי - עצמותיו שרופין, מוג - עצמותיו סכויין, כראוי - עצמותיו משומין, וכן מי ששתיהו מרובה מאכולתו - עצמותיו שרופין'. כמה עשרות מתים היה צריך להעביר ולהוציא אבא שאול מקברם ולקבורם מחדש כדי שתהיה לו ידיעה כל כך ברורה כדי להכיר, לפי צבע העצמות, איזה יין שתה כל אחד מהם...

גם סימון הקברים לא היה דבר מקובל. יעקב שם מצבה על קברה של רחל, וזה היה כנראה דבר מיוחד שכן המסוק טורח לסמך את זה. מצבה הייתה סמל לדברים שונים, אבל לא סימן לקברים. הקברים היו מסומנים בגלי אדמה, לעיתים היה סיד שפך על גביהם, כפי שמוצאים עד היום בבתי עלמין עתיקים במרוקו. הסיד היה נמש בחורף, ולכן היו יוצאים באביב לסמן את הקברים. תהליך זה היה כה חשוב, עד שהותר לצאת לסמן את הקברים בחול המועד². הרב ברטנארא מציין: 'עשיתם צנינים על הקברות - שהיו ממחין סיד ושופכין על הקבר, והוא סימן לעוברי דרכים שלא יעברו במקום טומאה'. היה צורך לשמור ככל האפשר על דיני טומאה וטהרה.

קבר הוא דרגת טומאה גבוהה והיה צריך מאוד להתרחק ממנו בעיקר מי שרצה לבוא לירושלים ולהקריב את קרבן הפסח³. הגמרא⁴ אפילו מוצאת סכא לציין הקברות מהתורה, ע"פ לימוד מהפסוק⁵ 'ראה עצם אדם ובנה אצלו ציון'. הבעיה עוד יותר גדולה, כיוון שאדם שאין לו קוברים הוא 'מת מצוה' שקונה מקומה. מי הוא אותו מת מצוה? 'כל שהוא צווח ואין בני העיר שומעין קולו'. יש להניח

שלהרבה ממתי המצוה היו קוברים, אלא שלא מצאום מיד. את הנפטרים קברו עם היוזיע וחות המת, היו מחכים עד לעיכול הבשר ומלקטים את העצמות. קרוב לוודאי שחלק מהקברים נשכחו, או שהתשבים הניחו שהקברים כבר פינו אותם מהמקום. קרו תקלות רבות, לכן הייתה הקבורה צריכה להיעשות בדרך יותר מסודרת.

בתי קברות מסודרים לא היו להם אנשים קנו חלקות קבורה וקברו במערות. במערות אלו התקינו כוכים. כך מתארת המשנה⁶: 'המוכר מקום לחברו לעשות לו קבר וכן המקבל מהחברו לעשות לו קבר, עושה תוכה של מערה... שש אמות על שמונה, ופותח לתוכה שלושה עשר כד, ארבעה מכאן וארבעה מכאן ושלושה מכנגדו, ואחד מימין ותחת ואחד מן השמאל, ועושה חצר על פי המערה שש על שש'.

1 גם אם את מצות נקבר בשדה, שכן מת מצוה קונה את מקומו וקברים אינו במקום שבו נמצא, לא תמיד ידע בעל השדה על כך.
 2 גיחה ד, ב.
 3 בראשית לה, ב.
 4 מועד קטן ט"ק א משנה ב.
 5 לבי זה היו צריכים לסמן את הקברים לפני פסח כדי שעשי הפסח לא ייטמא, וכנראה שהייתה בעיה עם שגמים שירדו בסוף אדר ותחילת ניסן. ברור שלא היו להם בתי קברות מסודרים, לפחות לא לכל היעם.
 6 מועד קטן ה, א.
 7 יחזקאל לט, טו.

קבורה בשכבות

כנראה שהייתה שם בעיה מקומית. במקומות אחרים, בעיקר כשלא נתנו ליהודים מקום קבורה חלופי ובית הקברות היה מלא, החלו לקבור בשכבות. דוגמא בולטת היא בית הקברות היהודי של פראג, אז זו לא דוגמא יחידה. היה בית קברות יהודי במרנקפורט בו היה קבור ה'מני יהושע', אשר גם שם היו מספר שכבות אחת על גבי השניה. בית הקברות נהרס במלחמה.

גם בהר הזיתים לא הייתה קבורה לגמרי מסודרת. זכורני כשהייתי ילד קטן השתתפתי בלוחיה בחר הזיזים. עם חמירת הקבר התגלגלה למטה מצבה ישנה, ואיש החברה קדישא אמר שהמצבה אינה מספיק עמוקה כדי שנוכל לקבור מעליה. היו צריכים למצוא מקום אחר לקבורה זו.

במערות הקבורה לא קברו כנראה בשכבות. הסיבה לכך היא כנראה חשש שהאדמה תשקע והקברים יתגלו ויטמאו את כל השדה. יש דיון במשנה¹⁴: אך להעמיד את הכוכים הנמצאים בתחילת המערה, מימין ומשמאל, שכן אם נחפרו כוך מצד אחד הוא יפגע בכוך שבאותה המינה בצד הסמוך. אם נחפרו את הפינה תהיוס'מזרחית מצד דרום. הרי נפגוש את הכוך הנמצא באותה הפינה ונחפר מצד מזרח. אחת התשובות היא שכוכים אלו יהיו בגבהים שונים, וכך יהיו אחד מעל השני. הנמרה אינה דוחה אפשרות זו, כי אין היא רואה שום בעיה בקבורה של איש מעל רעהו.

הבעיות והפתרונות היום

מת הפתרון היום מבחינה מעשית: בארץ הזו, ובעיקר בסביבת הערים, האדמה מנוצצת. כמעט מאה שנה נצטרך להעשרה מליון קברים שיהיו עומדים שטח של כעשרים אלף דונם, לא כולל זרעים ומגרשי חניה ועוד.

קיימות גישות שונות. הגישה הרצויה היא לחפור קברים אחד מעל השני. החיסרון הוא שאפשר להגיע רק אל הקבר העליון, כפי שחבר ברמאג. ישנם מקומות, למשל בפריז, שגם היום קוברים לכתחילה כך. בפתח תקווה, וגם במקומות אחרים, עושים קברים כפולים עבור בני זוג, זה למעלה מזה, זה שנמטר ראשון מקבל את הקבר התחתון ומכסים אותו עץ גובה מסוים. מעליו נשאר חלל, שמעליו מניחים פלטת בטון שעליה נמצאת המצבת. עם פטירת בן הזוג מסיירים את המצבה ואת פלטת הבטון, בן הזוג השני נקבר מעל הראשון, הקבר ממואל באדמה והמצבה הכפולה מוגנת עליו מלמעלה. בני המשפחה יכולים לבוא תמיד אל קבר ההורים, שמתויתם אישית לשני ההורים יחד. הבעיה בפתרון זה שבטופעל הוא פתרון רק לשני בני זוג. אמנם תיאורטית אפשר לעשות זאת גם לשני אנשים שונים, ועל המצבה למעלה ייכתבו שמות כל הנקברים. זהו אמנם איננו קבר אישי ופרטי, אך מי אומר שיש צורך בכך? אמנם מובא בחז"ל שנהנו להשתטח, או להתפלל, על הקברים, אך מי אומר שיהיה צורך להיות הקבר של פלוני בלבד? אך העובדה היא שכל אדם רוצה שיהיה לו קבר משלו, וכן כל משפחה רוצה שליקידה יהיה קבר משלו. הפתרון האפשרי הוא לקבור אנשים שונים זה מעל זה באופן שאפשר יהיה לבקר כל אחד מהם בפני עצמו.

כאן יש כנראה חילוקי דעות בין גישות הרבנות וגישת החברות קדישא. הרבנות רוצה שהקברים יהיו כולם בתוך האדמה, והחברות קדישא טוענות שהחוצאה

בניית קברים בארבע קומות. נראה כאילו מדובר בבית מגורים, או בחניון הנמצא באיזור מגורים.

11 בבא בתרא שם.

לבניית קומות בתוך האדמה כל כך יקרה שאי אפשר לעמוד בכך. אחת הטענות של הרבנות היא שקיימת סכנה, בעיקר בארץ בה עדיין אנו נמצא מלחמה וגם קיים תמיד חשש לרעידות אדמה, שאם בית קומות כזה יתפרק או ייהרס באמצעות מינוץ יתמזרו כל העצמות באופן שאין לשער, בעוד אם ייהרס בית קומות כזה בתוך האדמה, ישאר הנפטרים לפחות קבורים.

היום אנו חשים בהתנגדות פנימית וחיצונית לקברים בבניינים רב קומתיים¹⁵. האנשים הראים סוברים שהמתים אינם קבורים באדמה. קבורת השדה, בכל צורה שהייתה מקובלת, היתה באדמה וגם נראה שצריכה להיות באדמה. הקברים הללו הם אמנם באדמה, אך הם אינם בתוך האדמה. מבחינת ההלכה ייתכן וזו קבורה, אבל למועמד להיקבר ישנה הרגשה בלתי נעימה.

דברי טיוט

המציאות מחייבת אותנו למצוא בדחופות פתרונות לקבורה 'זוויה', כדי לשמור על שטחי ארץ ישראל, ובתאמת למקובל היום דרוש שהגישה לקבר תהיה נוחה במשך כל השנים, שזו לא תהיה בנייה רגילה על קומות ושגם מבחינה כלכלית לא מדובר על בניה יקרה בעומק האדמה.

עוד בענין קבורה בקומות

למערכת 'מעין' שלום רב

בגיליון האחרון התפרסם מאמר מאת הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר תחת הכותרת "קבורה במערות קבורה מודרניות" (המעין' גיל' 209 [ניסן תשע"ד; ג, כ] עמ' 18 ואילך). נכתב בו בין השאר כך ועמ' 124 "יש כנראה חילוקי דעות בין גישת הרבנות וגישת החברות קדישא. הרבנות רוצה שהקברים יהיו כולם בתוך האדמה, והחברות קדישא טוענות שהחוצאה לבניית קומות בתוך האדמה כל כך יקרה שאי אפשר לעמוד בכך. אחת הטענות של הרבנות היא שקיימת סכנה, בעיקר בארץ בה עדיין אנו נמצא מלחמה, וגם קיים תמיד חשש לרעידות אדמה, שאם בית קומות כזה יתפרק או ייהרס באמצעות מינוץ יתמזרו כל העצמות באופן שאין לשער, בעוד אם ייהרס בית קומות כזה בתוך האדמה ישאר הנפטרים לפחות קבורים".

כמי שעוסק בנושא זה חובתי להעיר שלא ברור לי לאיזה מוסד רבני מתכוון הכתוב הנכבד בדברו על גישת 'הרבנות'. הרבנות הראשית לישראל מסקה בכ"א אב תשמ"ז כי מותר לקבור בקבורה שמעל הקרקע, ובתאריך כ"א טבת תשנ"ג חזרה שוב על היתר זה והדברים רשמיים ומתועדים. כמו כן נמצא בידי מכתב מאת הרב הראשי הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל מתאריך ז' אלול תשנ"ג המתיר קבורה זו. גם הראשון לציון מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל בספרו יביע אומר חלק ט י"ד סי' לד תכריע להיתר, הדברים הובאו בספר ילקוט יוסף אבולות (מהדורת שנת תשס"ד-תשס"ה) עמוד תשי בראיות רבות. להבדיל בין חיים לחיים גם הרב הראשי הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון שליט"א במכתבו מיום ח' באב פירט את הסכמתו לנושא, וכן הגאון הרב יצחק מאיר שכטר שליט"א בספרו "ישיב יצחק" מיסמן מא ועד לסימן מט בירר את היסודות ההלכתיים המתירים קבורה זו. גם הראשון לציון הרב שלמה עמאר שליט"א התייחס להיתר קבורה כזו במאמר בתחומין כרך כו, חשבון לציון כי שיטת קבורה זו הונהגה לראשונה בארץ בחברת קדישא חיפה לפני שנים רבות, על ידי נשיאה הרב יעקב רוזנל זצ"ל אב"ד חיפה. יתר על כן, מעולם לא שמעתי מהגורמים העוסקים בנושא כי קיים חשש שרעידת אדמה תזרוק את הקברים הבנויים לגובה. נחפון הוא, הדישויות הטכניות מחייבות את המהנדסים לחקיים מבנה עמיד לרעידות אדמה, והחברה המקימה את מבני הקבורה בתל אביב נתן אחריות לעמידות המבנה שלוש מאות שנה.

אפרט בקיצור נמרץ את העקרונות ההלכתיים שעליהם מבוססת צורת קבורה זו:

א. הרווח בין הקברים: אם קיימת בין הקברים מחיצת בטון - מספיק שיהיה ביניהם רווח של שש אצבעות (= 12 ס"מ) בלבד, כך דעה הגהות רע"א ב"ד סימן שסב, וכן פסק בשו"ת בית יצחק סימן קנג, ובדעת תורה חו"מ סימן קנה סעיף יח. וכן כתב בגשר החיים עמוד צבג, ובשבט הלוי חלק ה סוף סימן קעג. המנהג בחברות קדישא הוא לעשות חן מחיצה מבטון ויצוגמאן והן תרחקו של שלושה טפחים כדי לצאת ידי כל הדעות.

ב. האם מותר לקבור באדמת מילוי שאינה הקרקע הטבעית באותו מקום? בשו"ת ישיב יצחק יורה דעה סימן מד האריך להוכיח שמוותר, וכתב: "וכבר נהגו מקדמת זנא לקבור בקרקע מילוי, וכן נהגו בכל ח"ק בירושלים".

ג. קבר של בנין מעל הקרקע: קבורת מת בבנין שמעל הקרקע מוזכרת בש"ח הרוב פעמים בעיקר בדיני טומאת קבר, וכן בשולחן ערוך י"ד סימן שסד. וכתב בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קמד: "ובשו"ע סימן שס"ד סע' א' הוזכר שהם קבר של בנין, משמע שדיד שיהיה קבורה למעלה מן הקרקע", ועוד בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קסב "בהר שנעשה אף ע"י אדם הוא קרקע ממש, והוא קבורה בקרקע ממש". למעשה בקבורה בקומות כל נמטר מונח על שכבת עפר ומכוסה בשכבת עפר, שכבת עפר זו מחוברת לקרקע עולם משני צידי הקבר, והמרחק בין נמטר לנמטר בקבורה לגובה הוא שלושה טפחים עפר בנוסף לקיר בטון ממבדיל בין הנפטרים. כך, שקבורה זו, לע"ה, עונה על כל דרישות ההלכה בעניין זה.

בכבוד רב

הרב יעקב רוז'ה

רב חברת קדישא ת"א-ימ,

חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל